

Kerk van Buurmalsen

Sarcofaag en sarcofaagdeksels

rapport van P.G. Heinsbroek

2014

Buurmalsen.

Ned. 36. Gld. 3.

Vraagstelling.

Welke sarcofagen van rode (bont)zandsteen uit de ruim te nemen 12^e eeuw zijn er bekend uit Buurmalsen? En welke vergelijkbare objecten zoals losse grafplaten en altaarstenen die mogelijk van hergebruikte oude grafplaten zijn gemaakt?

Wat is hun vondstgeschiedenis? En wat is er te zeggen van de kerk (en de plaats Buurmalsen) met name uit de tijd dat deze stenen grafkisten en -platen in gebruik waren voor elitebegraveningen, de (ruim te nemen) 12^e eeuw?

Inleiding.

Bij een bezoek aan de kerk van Buurmalsen (afb. 1, kaart) komt men diverse steenplaten tegen die naar hun trapeziumvorm te oordelen in de ruim te nemen 12^e eeuw als grafplaat gediend zullen hebben. Kort samengevat en aangeduid met een letter van het alfabet:

Buurmalsen A: Sterk versierde grafplaat, nu op een gedeeltelijk uit bakstenen opgemetselde en met cement afgestroken kist in de noordwesthoek van het torenportaal van de kerk. 205 x 87, resp 65 cm (als de hoeken compleet waren). Gevonden in de vloer van het koor.

Buurmalsen B: Lange zijwand van een sarcofaagkist. Vormt nu de zijwand van de onder A genoemde uit bakstenen opgemetselde kist. Ca 180 x 35 x 15 cm. Gevonden op de scheiding van schip en koor als trede van een opstap aldaar. (Het is dus de vraag of de kist waar deze wand ooit een deel van uitmaakte hoort bij de sterk versierde grafplaat A die er nu op ligt. Indien dat wel zo is, is A een sterk versierd (sarcofaag)deksel.)

Buurmalsen C: Een sarcofaagkist met bijbehorend deksel opgegraven in 1984 in de noordoosthoek van het torenportaal. Staat nu opgesteld in de zuidoosthoek van het torenportaal. Halbertsma en Lammers, 1983. (De kist is al in 1982 gevonden maar pas in 1984 opgegraven). Kist: 210 x 75, resp. 70 cm, 41 cm hoog. Deksel: 202 x 70, resp. 65 cm. Het deksel heeft een (praktisch rechthoekig) verdiept middenveld wat zeer uitzonderlijk is voor sarcofaagdeksele. (Op de kist van St Servaas in Maastricht ligt ook een dergelijk 'deksel', deze is van rode (bont)zandsteen. De kist van St Servaas zelf is er een van een kalksteen die behoort tot het type Frankische of merovingische kisten. Dit deksel en deze kist horen dus oorspronkelijk niet bij elkaar).

Buurmalsen D: Trapeziumvormige altaarsteen, nu in het zuidwestelijke deel van de vloer van het torenportaal. 170 x 90, resp 72 cm. Met vier in de hoeken ingekraste wijdingskruisjes.

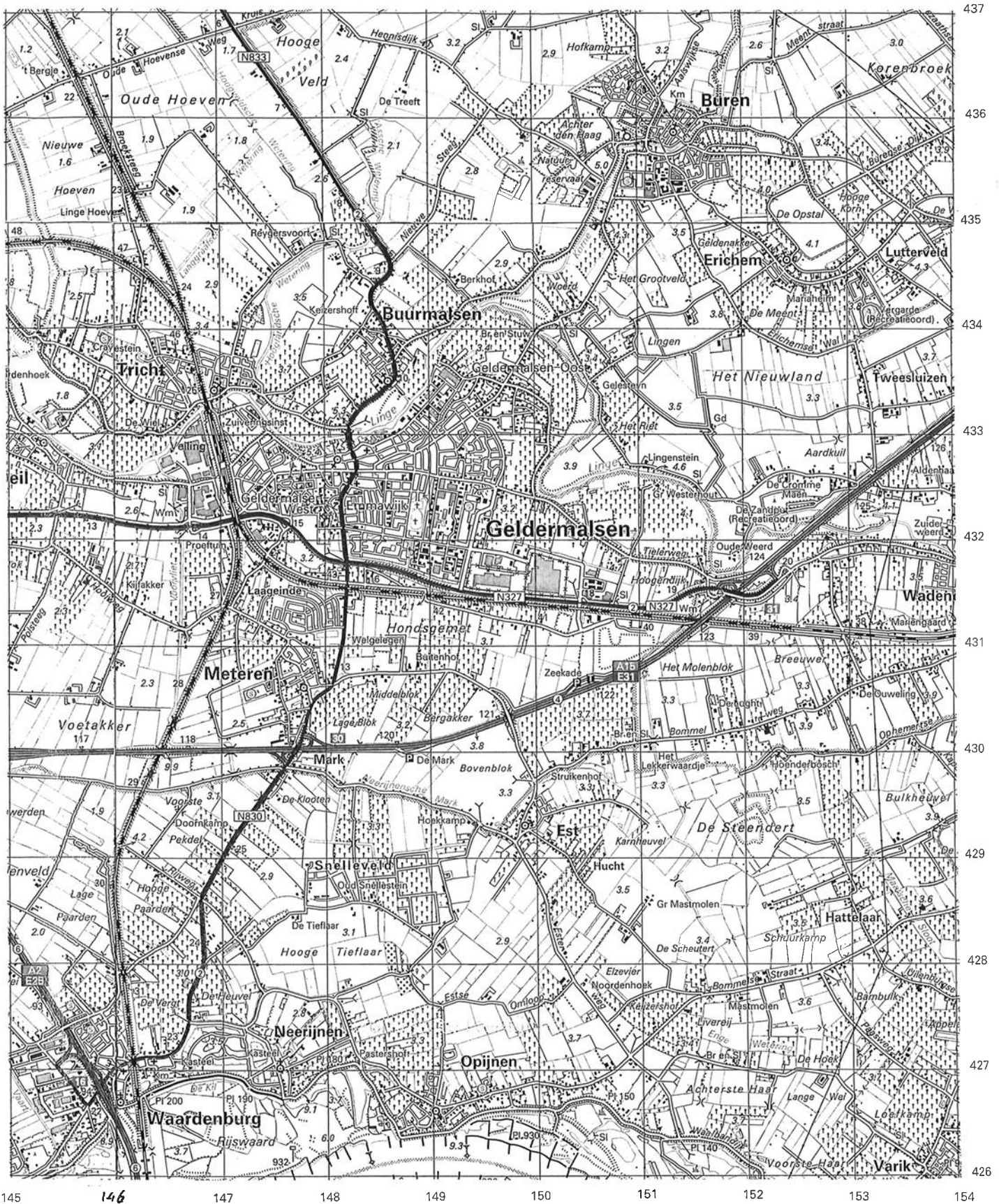
Buurmalsen E: Trapeziumvormige altaarsteen, nu in het noordoostelijke deel van de vloer van het torenportaal. 165 x 76, resp. 68 cm.

Buurmalsen F: Trapeziumvormige altaarsteen, nu in de vloer van het koor (wat meer naar het westen dan G). 165 x 77, resp 67 cm. Met vijf kleine wijdingskruisjes op de gebruikelijke plaatsen.

Buurmalsen G: Rechthoekige (beschadigde) altaarsteen, in de koorvloer (meer naar het oosten dan F), 135 x 63 cm. Met drie wijdingskruisjes: aan één korte kant één in elke hoek en één links van het midden (in het 'midden' als de steen aan de kant waar zich geen wijdingskruisjes bevinden langer was geweest).

Buurmalsen H: Twee plaatvormige stukken, beide gebroken en met een tamelijk onregelmatige omtrek, in het paveisel vóór de westelijke toreningang. Èèn stuk (als drempel vlak voor de deur) 140 x 63 cm (grootste lengte en breedte), het andere stuk (iets meer naar het westen) 130 x 60 cm (grootste lengte en breedte).

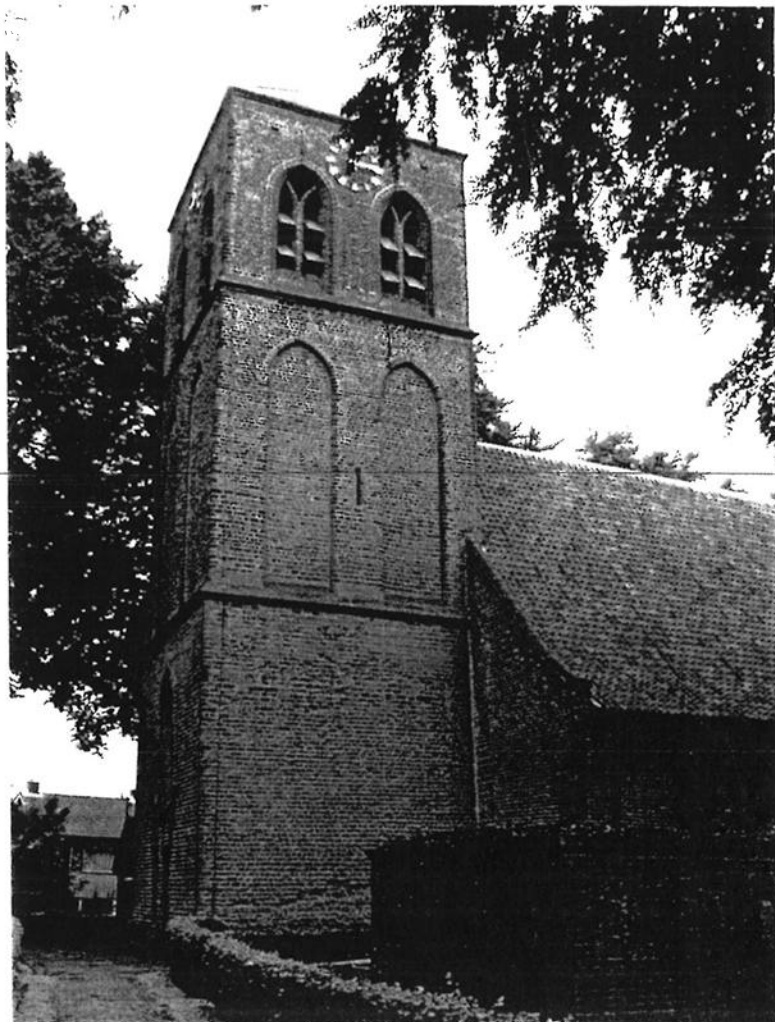
In de genoemde volgorde zullen ze hierna stuk voor stuk nader worden besproken.

Afb. 1. Buurmalsen in z'n omgeving. Ned. Herv. Kerk van Buurmalsen $x = 140.60$ $y = 433.50$. (N.H. Kerk van Geldermalsen $x = 148.13$ $y = 432.77$). (N.H. Kerk van Tricht $x = 146.94$ $y = 433.42$). (N.H. Kerk van Meteren $x = 147.79$ $y = 430.60$).
 Bron: ANWB Topografische Atlas Nederland 1 : 50.000, 2002. ANWB bv, Den Haag. Topografische Dienst, Emmen. Blz. 168, 169, 187 en 188.

Afb. 2. De Kerk van Buurmalsen
getekend door J(an) de Beyer, 1750.
Gezien naar het (ca). noorden.
(Foto RKD). Bron: Buurmalsen
Belicht, 1991. Afb. 1.11, blz. 23.

Afb. 3. Westelijk deel kerk + toren, naar ca noorden gezien. Foto d 4496, do 12-8-2010.

Afb. 4. De ingang aan de westkant van de toren, gezien naar ca het noord oosten.
Foto d 7536, za 89-2012.

Afb. 5. In de bestrating vóór de toreningang bevinden zich enkele stukken rode
(bont)zandsteen. Mogelijk stukken van grafplaten. Foto d 7538, za 8-9-2012.

Buurmalsen A. De sterk versierde grafplaat op de van cement gereconstrueerde sarcofaagkist. Afb. 20, 21, 22, 23 en 24.

Zoals gezegd ligt er sinds de in 1989 geëindigde restauratie een sterk versierde grafplaat van op het eerste gezicht rode (bont)zandsteen op een cementen kist aan de noordkant van het torenportaal. Afb. 20, 21 en 22. Naar Mazzoli, 1991, meedeelt en op een tweetal foto's laat zien lag die grafplaat vóór de restauratie in het koor van de kerk. Afb. 24 en 25. Op zijn voeteneinde rustte een der pilaartjes die aan de koorkant het balkon voor het orgel ondersteunde, namelijk het derde pilaartje gerekend van af zuid. Afb. 25. Hij lag met zijn hoofdeinde naar het westen en (dus) met zijn voeteneinde naar het oosten, een richting die 'georiënteerd' wordt genoemd. Het is echter zeer de vraag of dit de oorspronkelijke plaats is van deze grafplaat. Of, anders gezegd, het is eigenlijk onbekend waar hij als grafdekking oorspronkelijk werd gebruikt. Het is bijna vanzelfsprekend dat deze grafplaat in de loop der eeuwen verplaatst is en op een geven moment hier in de vloer van het koor terecht gekomen is.

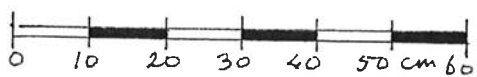
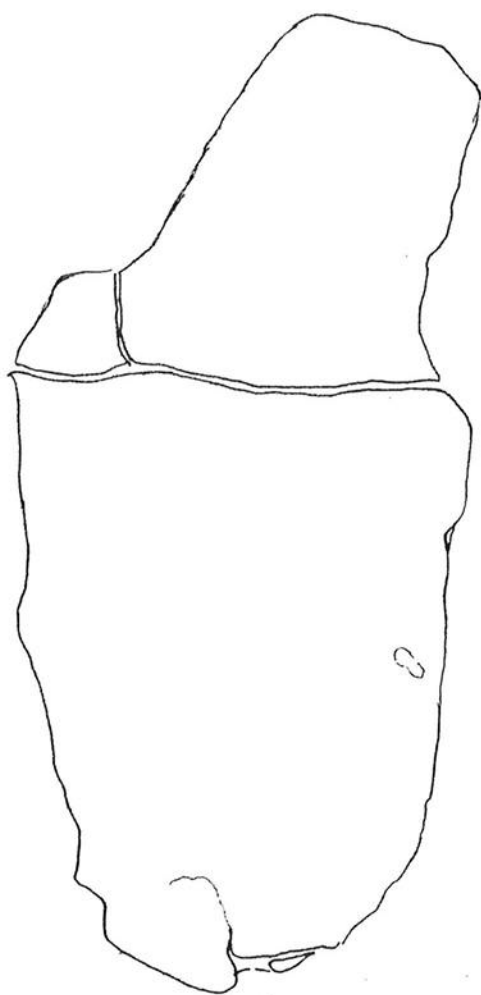
Mogelijk wordt deze grafsteen al in Belonje, 1943 genoemd als deze opmerkt dat 'romaanse grafplaten' (de term die Belonje gebruikte voor deze oorspronkelijk 12^e eeuwse meestal van rode (bont)zandsteen vervaardigde oude grafplaten of sarcofaagdeksels) in Gelderland onder andere in Buurmalsen worden aangetroffen. We weten dat niet zeker omdat Belonje ook trapeziumvormige als altaarsteen in gebruik geweest zijnde objecten op het oog gehad kan hebben, zie verderop. We zullen dat niet uit kunnen maken omdat Belonje naast het noemen van de plaatsnaam geen enkele nadere beschrijving, maat of afbeelding gaf.

Uit oudere boeken zijn mij geen vermelding van deze rijk versierde grafplaat bekend. Wel in 'Buurmalsen', in Beaufort, dr R.F.P. de en drs Herma M van den Berg, 1968.

En natuurlijk in het boekje dat na de afronding van de laatste grote restauratie van 1982 tot 1989 (Buurmalsen Belicht, 1991) werd uitgegeven. Komt daar op enkele foto's voor (overgenomen als afb. 24 en 25 in het voor U liggende artikel) en wordt kort op enkele plaatsen in de tekst daar genoemd¹⁾.

Op zaterdag 27-11-2010 is hij door ons gefotografeerd (afb. 21 en 22), opgemeten en getekend (afb. 23). Lang: links 202, rechts 204 cm, links gemeten alsof de afgebroken bovenhoek gewoon aanwezig was, hoewel dit 18 cm over die lengte scheelt. Het hoofdeinde is 89 cm breed, weer gemeten alsof de linkerbovenhoek, die over een breedte van 13 cm afgebroken is, er wel geweest zou zijn. Het voeteneinde is 63 cm, gemeten alsof de afgeronde hoekpunten niet afgesleten zouden zijn. Aan dit voeteneinde is de grafplaat van 11 tot 12 cm dik. Over de zijanten gemeten is de dikte van 10 tot 11 cm behalve helemaal aan het hoofdeinde, daar is de steenplaat wat dunner, tot 9 cm aan toe. Aan het voeteneinde is aan de zijrand door erosie duidelijke de horizontale gelaagdheid van de steenplaat te zien, aan de linker lange zijrand is de steen ruw bekapt (er zijn daar slechts enkele dwarskapstreepjes te zien), de rechter lange zijrand is netter afgewerkt: er zijn daar veel meer dwarse korte kapstreepjes te zien. Hoe de rand van de steen er aan het hoofdeinde uit ziet is niet waargenomen daar de steenplaat daar vlak tegen de binnenkant van de westmuur van de toren aan ligt.

Het bovenoppervlak laat een rijke versiering zien, afb. 23. Het is een symmetrisch patroon van vlechtwerk dat in een iets verheven reliëf over het oppervlak ligt zonder duidelijke omkadering. Het verdiepte gedeelte van het versierde oppervlak is zwak van putjes voorzien, wellicht is dit gefrijnd maar omdat elk verdiept oppervlak maar klein is zijn praktisch geen lijnen of velden te onderscheiden. De aard van het vlechtwerk is moeilijk te omschrijven. Aan het hoofdeinde bevinden zich twee rondjes waarvan het verdiepte centrum zich gleufachtig naar beneden voortzet in soortgelijke rondjes halverwege de grafplaat. Ongeveer halverwege

Buurmalsen. Voor de toren
za 8-9-2012

Afb. 6. De stukken rode (bont)zandsteen in de bestrating vóór de westelijke toreningang:
Buurmalsen H. Gezien naar het noorden. Tekening Heinsbroek, za 8-9-2012.

Afb. 7. Links.
De (moderne?)
plaat rode
(bont)zandsteen
boven de
westelijke
toreningang.
Foto d 7553, za
8-9-2012.

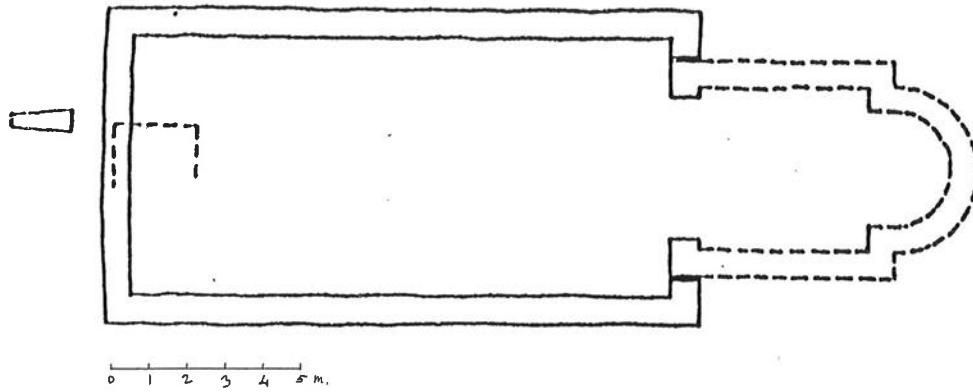
Afb. 8. (Rechts). De westelijke
deuropening in de toren, met stenen en
dergelijke er omheen, dichterbij.
Foto d 7554, za 8-9-2012.

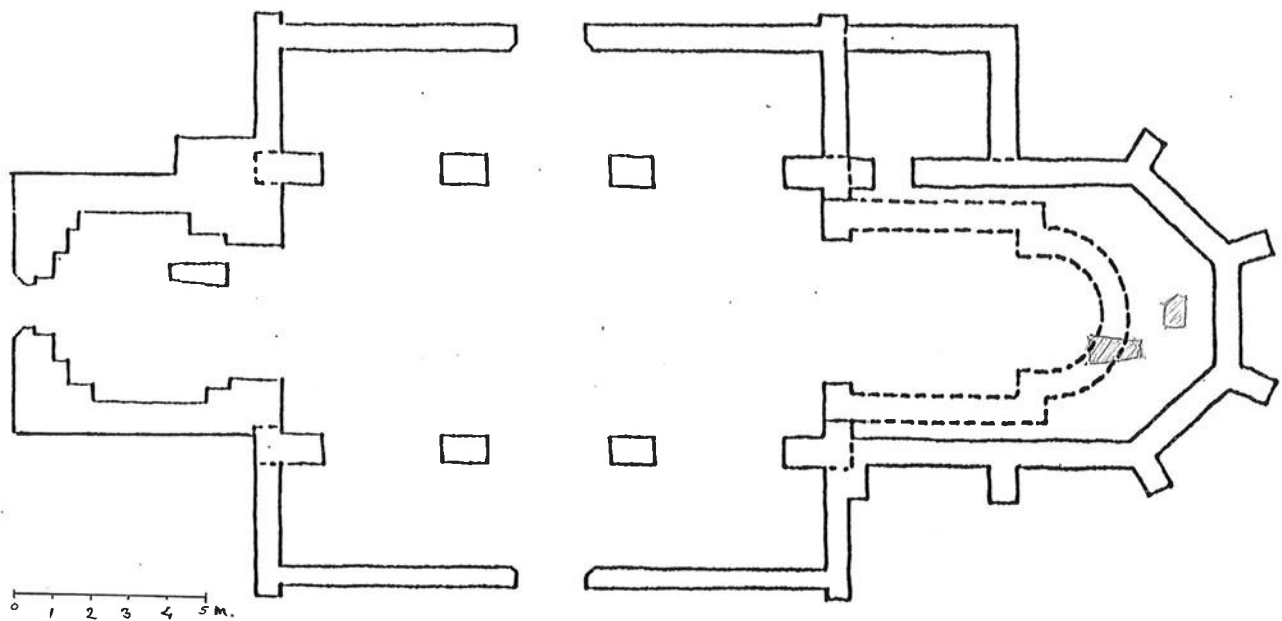
Afb. 9 (Onder). Stukje rode
(bont)zandsteen in de deurstijl links
waarin de deurklink een horizontale
groeve heeft uitgeslepen.
Foto d 7551, za 8-9-2012.

Afb. 10. Plattegrond van de kerk van tufsteen in de 12^e eeuw. Doorgetrokken lijnen: schip. In een onderbroken lijn, rechts, het Romaanse koor. Links: de 12^e eeuwse sarcofaag die in 1984 op deze plaats is opgegraven. Tekening: M. Vermeulen. Bron: Mazzola, 1991, blz. 14.

Afb. 11. Plattegrond na de bouw van het huidige koor (eind 15^e, begin 16^e eeuw) op de plaats waar het oude Romaanse koor (onderbroken lijnen) is afgebroken en nadat in de noordoosthoek van schip en koor een nieuwe consistorie was gebouwd. In het koor zijn de plekje aangegeven waar de twee altaarstenen Buurmalsen F (links) en Buurmalsen G (rechts) zich tegenwoordig bevinden. Tekening plattegrond: M. Vermeulen. Bron: Mazzola, 1991, blz. 14. Altaarstenen: Heinsbroek, 2014.

onderbroken door een dwarsband die naar opzij ook in twee rondjes eindigt. In het boven de dwarsband gevormde vierkant bevindt zich een kruisvormige figuur, het eronder gevormde vierkant is leeg. Aan de zijkanten zitten korte diagonale bandjes die soms elkaar kruisen. Aan het voeteneinde van de grafplaat zitten ook waarschijnlijk een viertal rondjes, doordat de linkerhoek echter sterk afgesleten is is daar het oppervlak glad en het eventueel daar aanwezige rondje weggeërodeerd. Op het rechterdeel van dit voeteneinde rustte destijds de voeting van het pilaartje dat het orgelbalkon steunde. Vaag is deze plek ook op het oppervlak als wat anders 'glanzend' te herkennen. De bovenste helft van het voeteneinde is in het midden weer een kruisvormige band. En naar opzij een verticale band die naar onderen in diagonale korte bandjes eindigt.

Het geheel maakt een rijke en drukke indruk waarvan geen tweede in Nederland of daarbuiten te vinden is.

De grafplaat A ligt op een kist van cement met een wand bestaande uit een authentiek stuk sarcofaagkist die zo in het zicht ligt. Afb. 26. Dit geheel is op enkele rijen stenen vastgemetseld op de uit steentjes bestaande vloer van het torenportaal. Benadrukt moet echter worden dat deze kist dus gereconstrueerd is en de grafplaat niet van oorsprong bij het authentieke kistdeel is gevonden. (Hierna zal dit kistdeel besproken worden als Buurmalsen B.)

Buurmalsen B. De authentieke kistwand die als lange zijde is gebruikt bij de cementen kist onder de sterk versierde grafplaat (Buurmalsen A) aan de noordkant van het torenportaal van de kerk. Afb. 26.

Afgaande op de buitenkant van de kist die onder de rijk versierde grafplaat aan de noordkant van het torenportaal in de kerk van Buurmalsen is gemaakt is deze geheel van cement (of opgebouwd uit bakstenen en geheel afgestroken met cement), behalve de goed zichtbare lange zijwand aan de zuidkant, dat is een authentieke zijkant van een sarcofaagkist. Aan de westkant is deze authentieke zijkant tegen een strook cement (of bakstenen afgestroken met cement) geplaatst, aan de oostkant echter vormt de rand van de authentieke zandstenen plaat een stukje van de achterkant (oftewel van het voeteneinde) van de kist. Afb. 27.

Daar de kist als geheel aan de bovenkant 195 cm is, is de plaat rode (bont)zandsteen daar (ca 13 cm korter), ca 182 cm. Aan het voeteneinde lijkt deze zijwand van boven naar beneden ong. 5 cm naar binnen te lopen, waardoor de hele afstand onderaan ca 190 cm is en de authentieke zijwand daar ca 176 cm. De bovenkant van de achterkant is 62 cm, de dikte van de authentieke zandstenen plaat daar ongeveer 10 cm. Onderaan is het voeteneinde ongeveer 60 cm breed, de authentieke plaat ook ongeveer 10 cm. Van boven naar beneden gaande lijkt deze plaat echter meer naar het midden iets dikker te zijn; ongeveer 11 cm. Tenslotte is het hoofdeinde 87 cm breed, en daar zit geen authentiek deel bij. Aan de kant van het hoofdeinde is de hoogte van de kist (en dus ook van de authentieke plaat) ca 32 cm, aan het voeteneinde ca 37 cm. Er lijkt dus 5 cm hoogteverschil tussen hoofd- en voeteneinde te zijn maar iets meer naar het midden is de authentieke plaat bijna overal ongeveer 35 cm hoog. De binnenkant van deze authentieke zijkant is nog niet bekeken kunnen worden.

De herkomst ervan staat beschreven in het artikel van de restauratiearchitect, dhr W.A. Mazziola, 1991, op blz. 20. Daar staat dat vlak bij de plaats waar de rijk versierde grafplaat in het koor lag, de "zijwand van de sarcofaag" is gevonden en wel "verwerkt als traprede in de triomfboog."

Waarschijnlijk is het vlak bij elkaar aantreffen van deze sarcofaagdelen er de oorzaak van geweest dat ze nu in het torenportaal op elkaar zijn aangebracht. Maar deze samenhang is hypothetisch. Mogelijk hoorde er op de oorspronkelijke kist waar de zijwand het

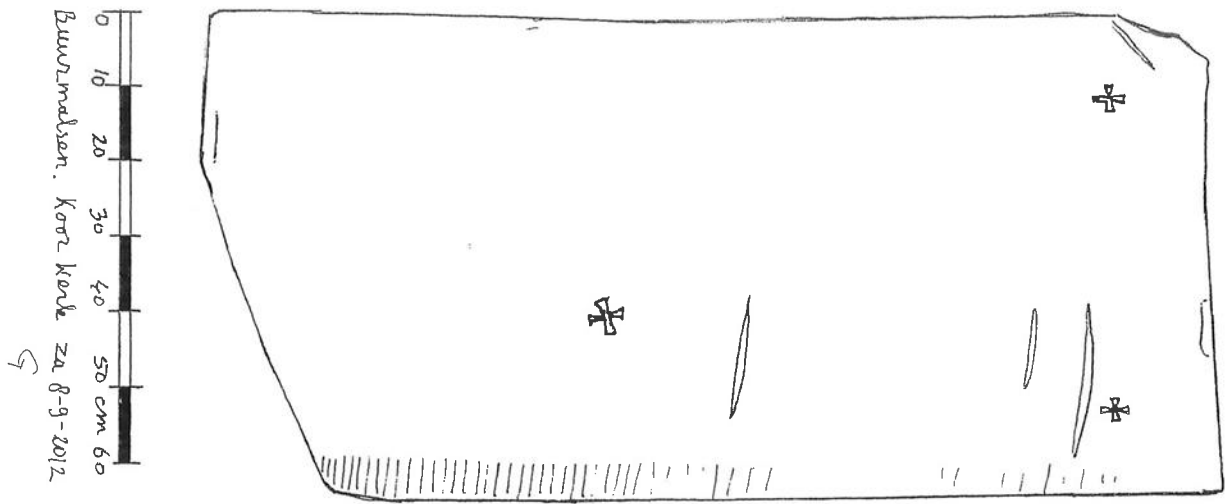

Afb. 12.

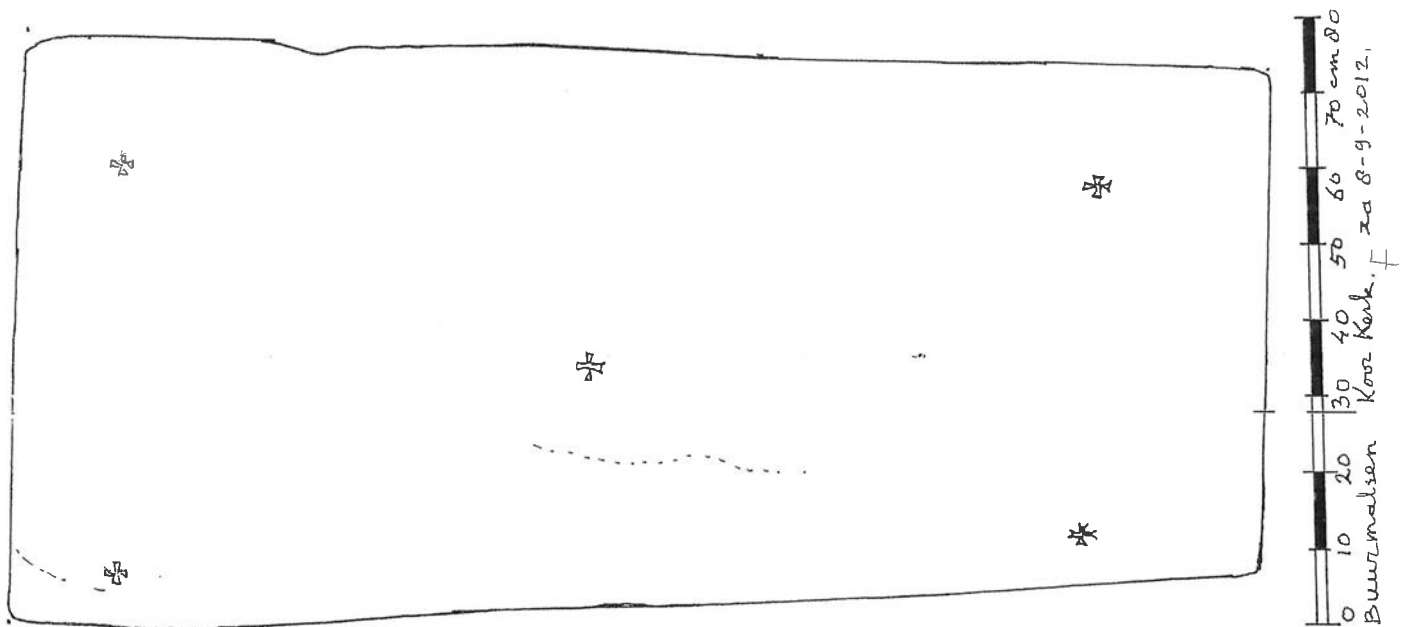
Buurmalsen G, de wat naar het oosten liggende praktisch rechthoekige altaarsteen in het koor van de kerk van Buurmalsen. Gezicht naar het ca oosten. Waarschijnlijk mist deze altaarsteen links een rand (en daardoor twee wijdingskruisjes). Foto d 6087, za 10-9-2011.

Afb. 13. Wijdingskruisje en slijpsporen in de rechteronderhoek (= de huidige zuidwesthoek) van Buurmalsen G. Foto d 6088, za 10-9-2011.

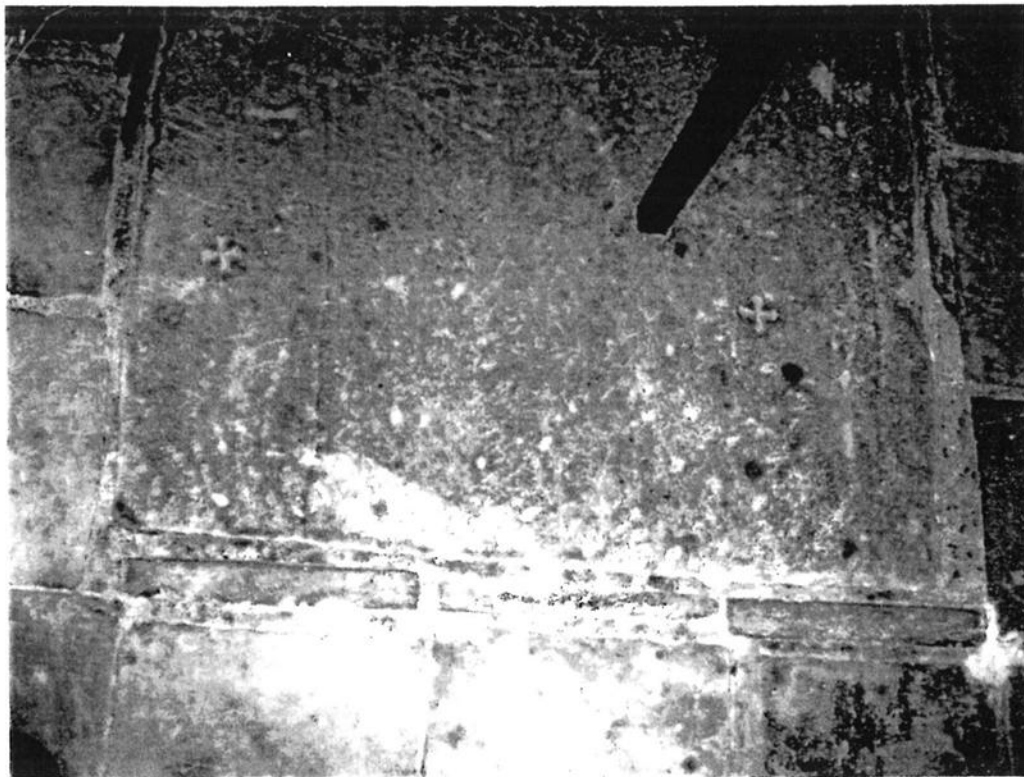

Afb. 14. Buurmalsen G, praktisch rechthoekige altaarsteen nu in het oostelijke deel van de koorvloer. Waarschijnlijk links een strook missend. Tekening Heinsbroek, za 8-9-2012.

Afb. 15. Buurmalsen F. Licht trapeziumvormige altaarsteen, nu iets meer naar het westen in de koorvloer gelegen. Gezien naar het noorden. Tekening: Heinsbroek, za 8-9-2012. (kruisjes links uit de hand aangevuld).

Afb. 16. Rechts.
Buurmalsen F, de licht
trapeziumvormige
altaarsteen in de
koorvloer, wat meer
naar het westen.
Gezien naar het noord-
oosten.
Foto d 6086, za 10-9-
2011.

Afb. 17. Buurmalsen F, de oostelijke wijdingskruisjes (= die in het voeteneinde). Gezien naar het westen. Foto d 6089, za 10-9-2011.

overgebleven deel van vormt een ander deksel thuis dan het rijk versierde. En mogelijk lag het rijk versierde deksel op een andere kist of gewoon los op een graf en was dan dus een echte grafplaat of grafzerk en niet een onderdeel van een sarcofaag. Er is echter wel een kansje dat ze bij elkaar hebben gehoord. Maar niet meer dan een kleine want zo'n rijk versierd deksel hoorde meestal bij een kist van het sterk trogvormige type. En de overgebleven zijwand is van een kist van het zware type met dikke rechtopstaande wanden, te oordelen naar wat er van overgebleven is.

Buurmalsen C. De kist + sarcofaagdeksel met verdiept middenveld, nu in de zuidoosthoek van de torenruimte opgesteld en op elkaar gevonden (en bij elkaar behorend) in de bodem van de noordoosthoek van het torenportaal gevonden bij opgravingen in 1984. Afb. 29, 31 en 33.

Het deksel met een 1½ cm verdiept rechthoekig middenveld en een groef die parallel aan de rand van het middenveld in de wat hogere rand loopt (behalve rechts waar deze verhoogde rand wat afgesleten is) is links 205 cm lang, rechts wat minder (met daar een afgebroken bovenhoekje en een idem onderhoek). (Het beste te vergelijken met afb. 33). Het hoofdeinde 69 cm breed (waarbij het afgebroken rechter hoekje aanwezig wordt verondersteld), het voeteneinde 64 cm (ook weer gemeten alsof de beschadigingen compleet zijn). Dikte 13 á 14 cm. Het middenveld is overal wat ruw uitgehakt, de rand is vrij horizontaal met op diverse plaatsen rijen evenwijdige korte haksporen. De zijranden zijn vaak mooi vlak maar ook ruw. Over de vondst/opgraving zie hierna na na de kist waar hij op gevonden is.

De kist is mooi rechtwandig en praktisch rechthoekig. Afb. 30, 31, 32 en 33). Links (bovenaan) ongeveer 212, rechts ongeveer 210 cm lang, aan het hoofdeinde (bovenaan) ongeveer 73, aan het voeteneinde ongeveer 69 cm breed. Aan het voeteneinde is de kist ca 38 cm hoog, iets meer naar het hoofdeinde toe echter al snel ca 42 cm hoog, om naar het hoofdeinde toe langzaam hoger te worden tot ca 44 cm om echter bij de buitenkant van het hoofdeinde zelf weer iets minder, ca 43 cm hoog te worden.

De kist is over heel zijn buitenoppervlak bedekt door aaneengesloten ondiepe schelpvormige indrukken, 'geschulpt'.

Bij een bezoek op een eerder tijdstip is de deksel dat er normaal op ligt en de kistopening afdekt ondanks dat het wat kleiner is dan de kist, iets opzij geschoven om een blik in het inwendige te kunnen werpen. Zo kon gezien worden dat er geen rondstaven aanwezig zijn. In de kist stonden verder bruine dozen (waarschijnlijk bevatten die de botten die er bij de opgraving in 1984 in werden aangetroffen) waardoor de bodem niet en de binnenkant van de zijwanden nauwelijks gezien konden worden.

Er komen van de vondst/opgraving van deksel + kist (Buurmalsen C) goede beschrijvingen in de literatuur voor. Wij zullen hierna dit verhaal voornamelijk volgend aan de hand van het hoofdstuk hieraan gewijd in het boekje Buurmalsen Belicht, 1991, van dhr S. Lammers. (Voor zover nodig aangevuld uit andere bronnen).

De opgraving van de kist met bijbehorend deksel Buurmalsen C in 1984.

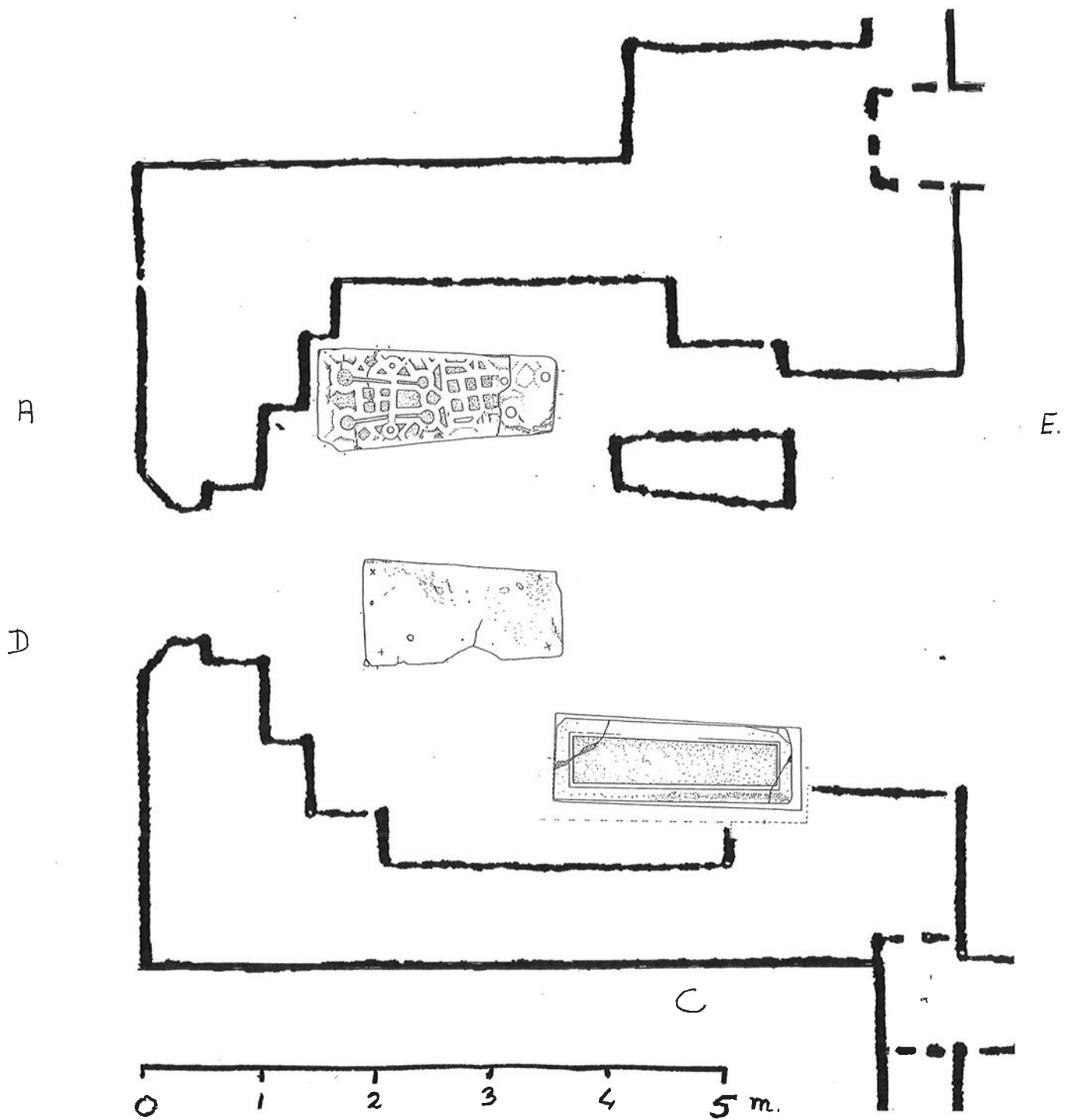
Inleiding. ²⁾ In november 1982 stootte Ir Mazzola bij een oriënterend onderzoek van de fundering binnen de toren op ca 70 cm onder het huidige vloerniveau op een roodzandstenen plaat die het deksel bleek te zijn van een middeleeuwse zandstenen sarcofaag. We zullen deze sarcofaag straks nader bekijken maar gaan eerst wat uitvoeriger in op de opgravingsresultaten.

Afb. 18. Interieur van de kerk van Buurmalsen, gezien naar het oosten. Door de deur in het midden onder het orgel is de koorruimte zichtbaar. Fot d 6093, za 10-9-2011.

Afb. 19. Interieur van de kerk van Buurmalsen, naar het westen gezien. Rechts naast de preekstoelvoet is de deur te zien die toegang geeft tot de onderste ruimte van de toren. (Daarin is net nog rechts achterin Buurmalsen A en B te zien). Foto d 6092, za 10-9-2011.

Afb. 20. Schematische plattegrond van de onderste ruimte in de toren met linksbovenin Buurmalsen A (Buurmalsen B er onder is in de tekening niet te zien). Met links meer naar beneden de altaarsteen Buurmalsen D. Rechts onderaan Buurmalsen C, een kist met er op het iets uitgeholde deksel. Rechts bovenaan is de plaats aangegeven waar in 1984 Buurmalsen C is opgegraven en waar nu de altaarsteen Buurmalsen E ligt.
 Tekening: Heinsbroek, 2014. Ondergrond: vergelijk afb. 11; Tekening: Vermeulen, uit Mazzola, 1991. (blz. 14).

Afb. 21. Buurmalsen A, de sterk versierde grafplaat (mogelijk deksel) op de opgemetselde kist in de noordwest hoek van de onderste torenruimte, met als lange linkerzijwand de authentieke Buurmalsen B. Gezicht naar het noordwesten. Foto d 4933, za 27-11-2010.

Afb. 22. De 'kist' van de vorige opname, nu gezien naar het noorden. Bovenop ligt de rijk versierde grafplaat Buurmalsen A. De zijwand van de kist waar wij tegen aan kijken is grotendeels de authentieke kistwand van buurmalsen B. Foto d 4943, za 27-11-2010.

De opgraving van een sarcofaag. In overleg met dr H. Halbertsma van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (R.O.B.) te Amersfoort werd deze sarcofaag op 2 december 1982 voorzichtig vrij gegraven door de heren Van Iterson, Mazzola en de auteur. Over een oppervlak van 1½ x 2½ meter werd de grond zorgvuldig uitgegraven tot ca 5 cm onder de bovenrand van de sarcofaag. Hierbij bleek deze grond tot vlak onder de huidige torenvloer vol bijzettingen in houten kisten te zitten die alle grotendeels vergaan waren. Alle graven waren west-oost georiënteerd, d.w.z. met de voeten naar het oosten. Daar de toren uit het eerste kwart van de 15^e eeuw dateert en het oorspronkelijke tufstenen zaalkerkje geen toren had, dateren deze graven naar alle waarschijnlijkheid van voor de bouw van de toren. Hiermee in overeenstemming is de vondst van twee bronzen gespen, met sporen van verguldsel, uit de 13^e of 14^e eeuw. Beide werden gevonden in een laag ca 10 cm boven het sarcofaagdeksel en moeten afkomstig zijn uit een graf dat direct boven de sarcofaag gelegen heeft. Onderuit deze vergane kist – of van onder deze kist – is ook een middeleeuws muntje afkomstig waarover straks meer. (Afb. 35).

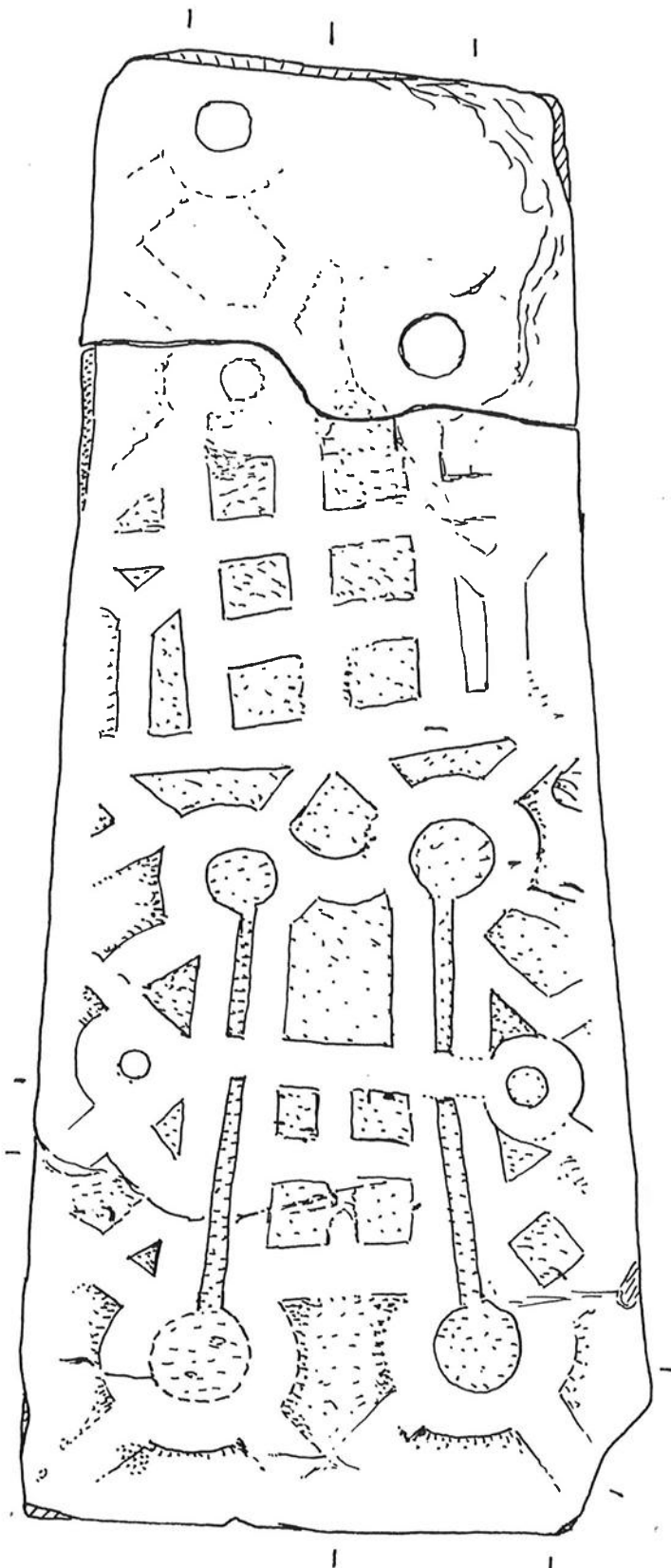
De sarcofaag lag op een afstand van ca 60 cm. evenwijdig aan de fundering van de noordmuur van de toren en was, evenals de andere graven, west-oost georiënteerd. Daar de restauratie van de kerk nog moest plaats hebben werd besloten, om beschadiging te voorkomen, de sarcofaag tijdelijk weer met grond af te dekken en eerst later uit te graven. Tot dit laatste werd op maandag 27 februari 1984 overgegaan nadat in de voorafgaande week de grond weer tot aan de bovenkant van het deksel uitgegraven was. Zaterdag 25 februari werd door Ir Mazzola en de auteur nog een beperkt onderzoekje met de spade uitgevoerd. Hiertoe werd zowel aan de noordwest als aan de zuidwesthoek van de sarcofaag een proefgat van ca 60 x 60 cm gegraven tot onder het niveau van de onderkant van de sarcofaag.

Ter hoogte van de bovenkant van het deksel werden duidelijk de sporen van een 1 tot 1½ cm dikke brandlaag gevonden die ook op het deksel aangetroffen waren. Daaronder bleek de grond in beide proefgaten sterk vermengd met mortel en een enkel stukje tufsteen. In het zuidwesten liep deze laag door tot aan het niveau van de onderkant van de sarcofaag, waarna onberoerde grond te voorschijn kwam. Aan de noordwest kant werd ter hoogte van de onderkant een west-oost georiënteerd skelet zichtbaar, alsmede sporen van een houten kist, tot ca 10 cm beneden het niveau van de onderkant van de sarcofaag. Hieronder begon de onberoerde grond. Ten westen van dit graf en op hetzelfde niveau werd een tweede skelet gevonden dat echter eveneens slechts voor een zeer klein gedeelte zichtbaar werd. Ook de sarcofaag zelf bleek bij het lichten op onberoerde zandgrond te staan.

De sarcofaag was gehouwen uit een blok bruingeel gekleurde zandsteen, witdooraderd. De kist is vrijwel rechthoekig van vorm, naar het voeteneind iets versmald, met loodrechte zijwanden. De breedte aan het hoofdeinde bedraagt 73 cm en aan het voeteneinde 69 cm, de lengte aan de ene zijde 212 cm, aan de andere zijde 210 cm (alle maten zijn buitenmaten, gemeten langs de bovenrand van de kist). De diepte van de kist bedraagt gemiddeld 33 cm. De buitenkant is ruw behakt. De binnenzijde is met een zogenaamd spitsijzer bewerkt waardoor evenwijdige groeven – met een onderlinge afstand van 1½ à 2 cm- ontstonden, loodrecht naar onderen (behalve op een klein deel der lange zijden waar de spitsgroeven onder een hoek van 45 graden op elkaar staan). De binnenhoeken van de kist vertonen geen verstevigingen (zoals bij sarcofagen van dit type wel eens voorkomt) en de bodem bezit geen opening tot afvoer van lijkvocht. Over bijna de gehele lengte van de bodem loopt een scheur.

De kist was afgedekt door een roodzandstenen plaat die niet versierd is maar slechts een verhoogde zoom langs de randen heeft. De breedte van het deksel aan het hoofdeinde is 69 cm, aan het voeteneinde 64 cm, terwijl de lengte aan de ene zijde 205 en aan de andere zijde

Den. za 27-11-2010 Buurmalsen. A
 0 10 20 30 40 50 60 70 80cm 90

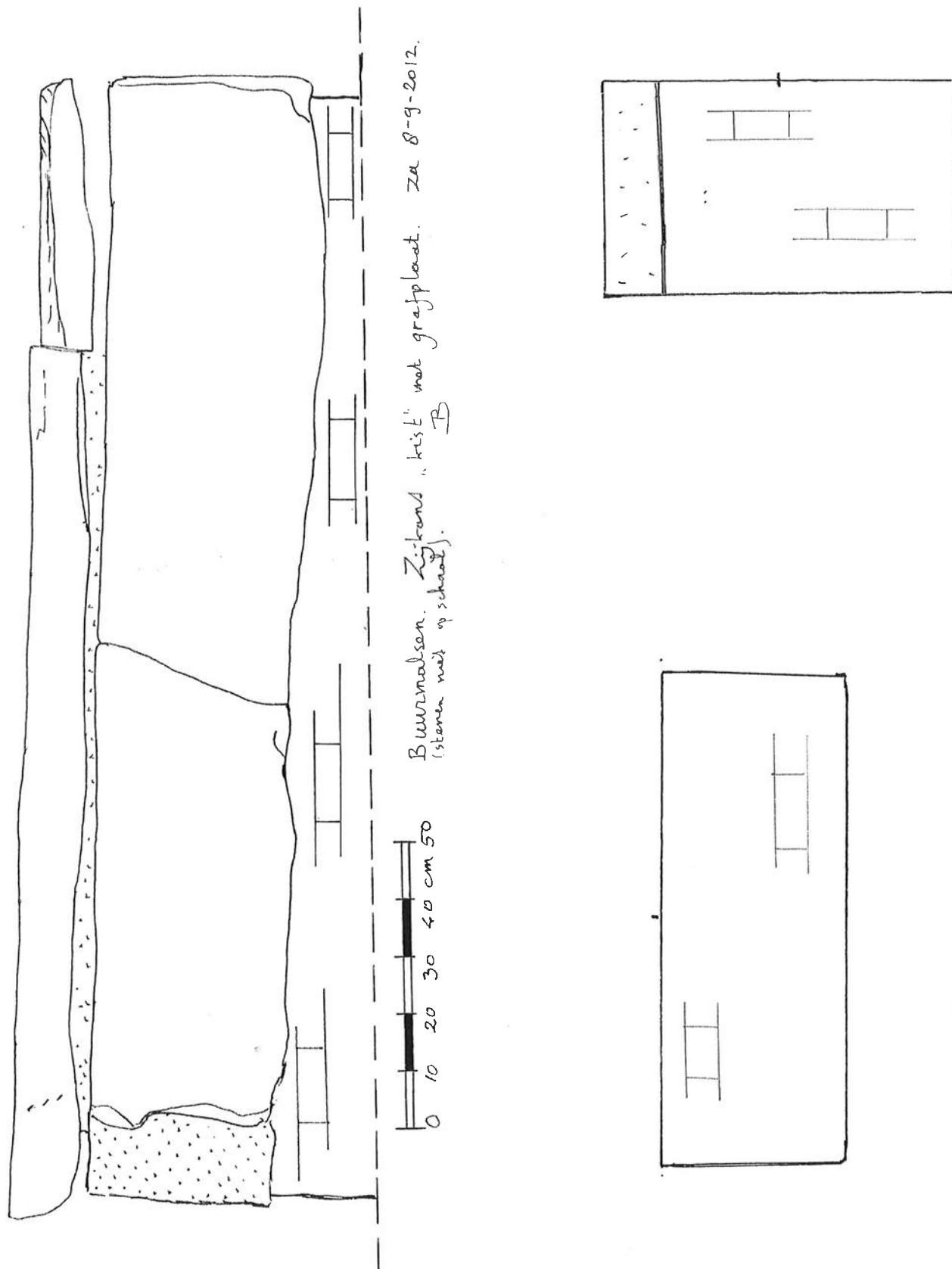

Afb. 24. Boven, rechts.
 Buurmalsen A toen die vóór de laatste restauratieperiode nog in het koor van de kerk van Buurmalsen lag, gezien naar het westen. Op het voeteneinde links rust het 2^e pilaartje (geteld vanaf het noorden) onder het verdiepinkje aan de westkant van de koornruimte die er toen nog was. Foto Rijksdienst voor de Monumentenzorg. Bron: Buurmalsen Belicht, afb. 1.9, blz. 22.

Afb. 23. Boven, links. Buurmalsen A, de rijk versierde grafplaat zoals nu aanwezig op de kist waarvan de voorwand bestaat uit het authentieke stuk kistwand Buurmalsen B. Het (brede) hoofdeinde beneden daar dit dan goed te vergelijken is met de weergave in afb. 24. Tekening Heinsbroek, za 27-11-2010.

Afb. 25. Interieur gedeelte van het koor onder het orgelbalkon dat er vóór de restauratieperiode die eindigde in 1986 nog was. Gezicht naar het zuiden. Met een zwarte lijn geaccentueerd de rijk versierde grafplaat Buurmalsen A, waarop links het voetstuk rust van het 3^e pilaartje geteld vanaf de zuidmuur. Foto Wim Mazzola. Bron: Mazzola, W.A., 1991, blz. 43.

Afb. 26. Buurmalsen A, de rijk versierde grafplaat (of mogelijk deksel), gelegen op de kist en dus in de linkertekening gezien van opzij. En Buurmalsen B, de rest van de kist, waarvan de lange zijwand in de linker tekening een authentieke wand is van een sarcofaagkist. Bovenaan rechts is het voeteneinde van de kist geschetst, de linker rand daarvan is de rand van Buurmalsen B. Onderaan rechts is het hoofdeinde van de kist geschetst. Tekeningen Heinsbroek, za 8-9-20122 en ma 12-9-2011.

199 cm bedraagt. De dikte is ongeveer 12½ cm. Het deksel, dat dus iets kleiner dan de kist is, lag enigszins scheef daarop en bleek in drieën gebroken. De drie delen waren na de laatste bijzetting met specie aan de sarcofaag vastgezet. De inhoud van de sarcofaag bleek zeer interessant: het skelet van de laatste bijzetting lag nog keurig gestrekt in de kist. Ernaast lagen de schedels van nog vier andere personen (een vijfde schedel was met aarde gevuld en zal niet tot de oorspronkelijke inhoud behoren maar vermoedelijk tijdens een der bijzettingen vanuit een ander graf in de kist terecht gekomen zijn); Het overige gebeente van de vier voorgang(st)ers lag netjes aan het voeteneinde opgestapeld (zie afb. 36). Bij wijze van hoofdsteen was aan het hoofdeinde een tufsteen “kussen” geplaatst, een vrij zeldzame gewoonte. Het Centraal Museum in Utrecht bezit een tweetal van dergelijke “kussens”, vermoedelijk afkomstig uit sarcofagen die te voorschijn gekomen zijn bij de opgravingen op het Domplein in de jaren dertig.

Het gebruik van sarcofagen in de middeleeuwen. Het is overigens een bekend feit dat sarcofagen meerdere malen gebruikt werden. In de levensbeschrijving van Frederik, de eerste abt van het Friese klooster Mariëngaarde bij Hallum komt het verhaal voor van een man die aan het einde van de 12^e eeuw in de sarcofaag van zijn vader bijgezet zou worden. Maar er was iets bijzonders met de man, want hij bleek helemaal niet in de sarcofaag te passen. Toen men daarop het lijk wat aandachtiger bekeek bleek dat de man vermoord was.

Dit hergebruik van de sarcofagen zal vermoedelijk samenhangen met de kosten van zo 'n sarcofaag. Het zijn vrij zware kisten – een sarcofaag met bijbehorend deksel weegt zo 'n 1200 à 1500 kg. Ze werden bij de steengroeve uit een blok steen gehouwen. In het Odenwald ten zuiden van de Main in Duitsland heeft men in de nabijheid van een steengroeve een aantal steenblokken gevonden waarin de aanzet tot een sarcofaag duidelijk zichtbaar is. Maar de rode zandsteen komt ook op andere plaatsen in Duitsland aan de oppervlakte en het is beslist niet uitgesloten dat zich ook in andere streken aan weerszijden van de Rijn steengroeven bevonden die sarcofagen vervaardigden. Ook aan de bovenloop van de Weser bevonden zich steengroeven, rode zandsteen heet naar de verschepingshaven Bremen vaak Bremersteen. Maar de sarcofagen uit het gebied langs de Weser verschillen totaal van de in ons land gevonden exemplaren.

De kant en klare kisten werden dan per schip of per vlot via de Rijn naar ons land vervoerd waarbij onder meer Utrecht, Tiel en Deventer bekende stapelplaatsen voor steen waren. Hier kon men zich een exemplaar uitzoeken dat daarna naar de woonplaats vervoerd diende te worden.

Gezien het gewicht van de kisten, de afstand waarover ze vervoerd moesten worden, het risico van breuk onderweg en de tijd nodig om zo 'n kist uit een blok steen te houwen, moeten zij vrij duur geweest zijn en beslist niet voor Jan en alleman betaalbaar. Voor wie onze sarcofaag bestemd is geweest is niet bekend.

Het hergebruik van de sarcofagen maakte het wel noodzakelijk dat deze niet al te moeilijk weer geopend moesten kunnen worden. Hiertoe lagen ze zodanig ingegraven dat de bovenkant van het deksel gelijk lag aan het maaiveld of aan de kerkvloer. In ons geval kon dit zeer fraai vastgesteld worden aan de aanwezige brandlaag die zich over het deksel en over de omgeving van de kist uitstreekte.

Naast het bovenbeschreven type, waarbij de zijwanden vrijwel rechtstandig naar onderen gaan, komt er een tweede type in Nederland voor. Dit laatste heeft een opvallende trogvorm, is inwendig fraai afgewerkt en vaak op de binnenwanden versierd met kruis- en/of kromstafversiering. Voorbeelden van dit type zijn me uit Gelderland niet bekend, wel uit Zuid- en Noord-Holland, Friesland en Groningen en het Duitse Ostfriesland, langs de westkust van Schleswig Holstein tot in Zuid Denemarken. Van ons type zijn me – om ons tot Gelderland te beperken – exemplaren bekend bij de kerk van Hemmen, uit Erichem (onlangs daar weer

Afb. 27. Buurmalsen C, de in 1984 in de noordoostelijke hoek van de torenruimte opgegraven kist + deksel (+ inhoud), nu opgesteld in de zuidoostelijke hoek van de onderste torenruimte. Gezien naar het ca zuidoosten. Foto d 4934, za 27-11-2010.

Afb. 28. Buurmalsen C, zoals nu opgesteld. Gezien naar het zuiden. Behalve stand van de kistwanden die praktisch rechtopstaand is, is goed te zien dat de versiering van dit deksel bestaat uit een lichte platte verdieping van het middenveld van het deksel. Foto d 7548, za 8-10-2012.

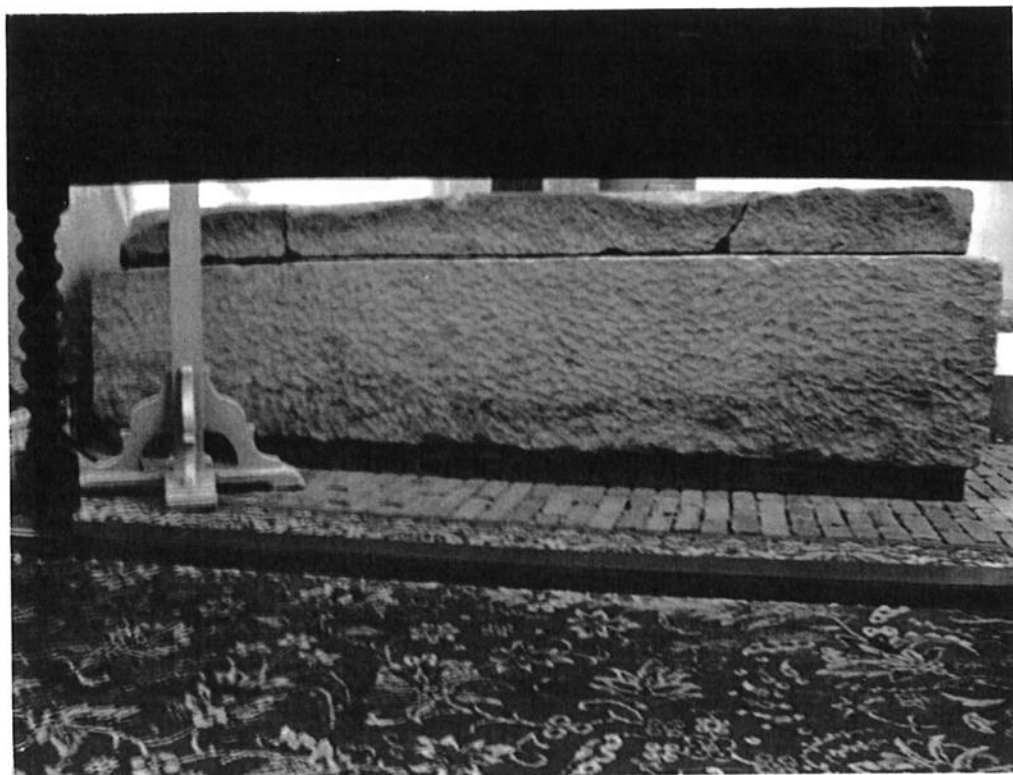

Afb. 29. Links. Buurmalsen C. Het ongeveer 1½ cm verdiepte platte middenveld van het deksel van deze sarcofaag. Naar huidige westen gezien.
Foto d 6102, za 10-9-2011.

Afb. 30. Buurmalsen C. Voeteneinde van deksel en kist, gezien naar 'beneden'. Van het deksel is zowel het middenveld als het randveld licht bekapt. Foto d 6101, za 10-9-2011.

Afb. 31. Buurmalsen C. Vooral de kist is fraai 'geschulpt'. Foto d 4941, za 27-11-2010.

Afb. 32. Buurmalsen C. Hoofdeinde. Ook hier is vooral de kist fraai 'geschulpt'. Foto d 4940, za 27-11-2010.

terug geplaatst) terwijl er vroeger ook een geweest moet zijn in Zuilichem maar die is er thans niet meer.

Van wanneer dateren nu deze sarcofagen? In de 11^e en vooral de 12^e eeuw beleeft het Christendom – na de Noormannentijd – een grote bloeiperiode waarin weer veel nieuwe kerken gesticht werden. In deze periode en dan voornamelijk de 12^e eeuw, valt ook het gebruik van zandstenen sarcofagen, althans wat Nederland betreft. Het trogvormige type is het jongste en zal vermoedelijk van het eind van de 12e tot in de 13e eeuw gebruikt zijn. Het rechtstandige type is vooral in de tweede helft van de 11e en de 12de eeuw in gebruik.

Nog meer vondsten. Overigens hebben we tot nu toe steeds gesproken over één sarcofaag. Maar bij de restauratie van de kerk bleek de bodem van een tweede sarcofaag, in twee stukken, met de onderkant naar boven, in de vloer verwerkt te zijn. Voor zover viel na te gaan was ook deze van het rechtstandige type. De vloer van het koor bevatte overigens nog een aantal stukken rode zandsteen namelijk een grafsteen en enkele altaarstenen. De eerste is een trapeziumvormige steen, in reliëf versierd met geometrische figuren (zie afb. 23, 24). Behalve dit type komt er in Nederland een tweede type voor, eveneens trapeziumvormig en versierd met een kruis, aan weerszijden geflankeerd door een kromstaf. Dergelijke stenen worden vaak aangeduid als sarcofaagdeksels. Maar bij een andere gelegenheid menen we, door vergelijking met Bentheimer steen, aangetoond te hebben dat dergelijke stenen uit de 12^e en begin 13^e eeuw dateren en vroege grafstenen zijn.

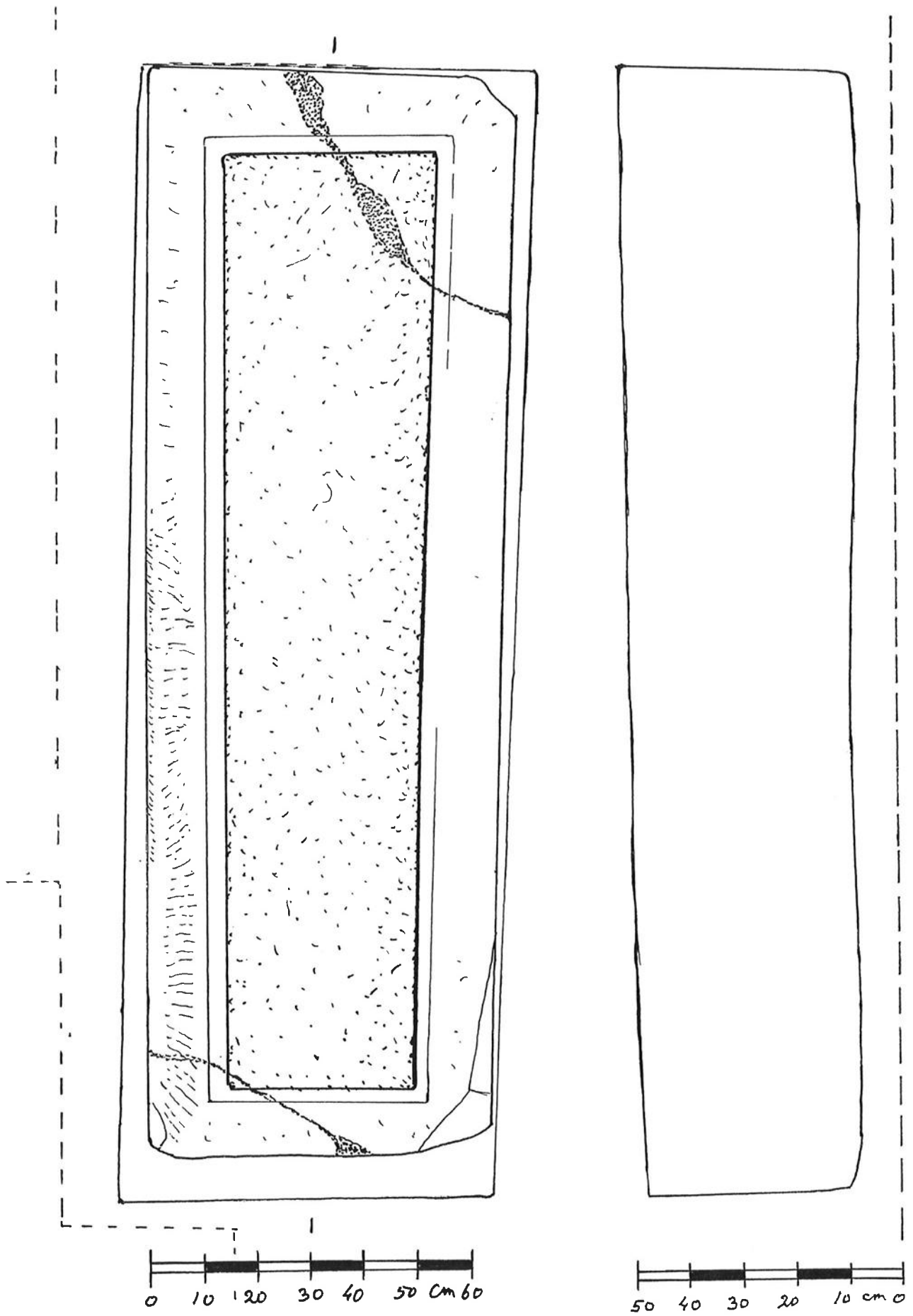
Deze stenen kwamen ongetwijfeld van dezelfde steengroeven als de sarcofagen en zijn een voortzetting van de (onversierde) sarcofaagdeksels, waarmee ze de vorm gemeen hebben. Zonder twijfel zullen er ook wel als sarcofaagdeksel gebruikt zijn zoals er ook talrijke van dergelijke trapeziumvormige stenen – getuige de wijdingskruisjes – als altaarsteen gebruikt zijn en zelfs als tympaan (Velsen). Maar de overgrote meerderheid werd gebruikt als grafsteen. Uit Gelderland zijn me geen voorbeelden bekend van het type met kruis- en kromstaven, maar in de vloer van het kerkje van Hurwenen ligt een steen waar nog flauw het geometrisch ornament op te zien is, maar waar later door een, vermoedelijk Vlaamse, beeldhouwer een kruis in gebeiteld is.

De altaarstenen zijn, zoals gezegd, te herkennen aan de wijdingskruisjes, één in elke hoek en meestal één in het midden van de steen. Dergelijke stenen zijn er veel gevonden in Gelderland, in het gebied van de grote rivieren.

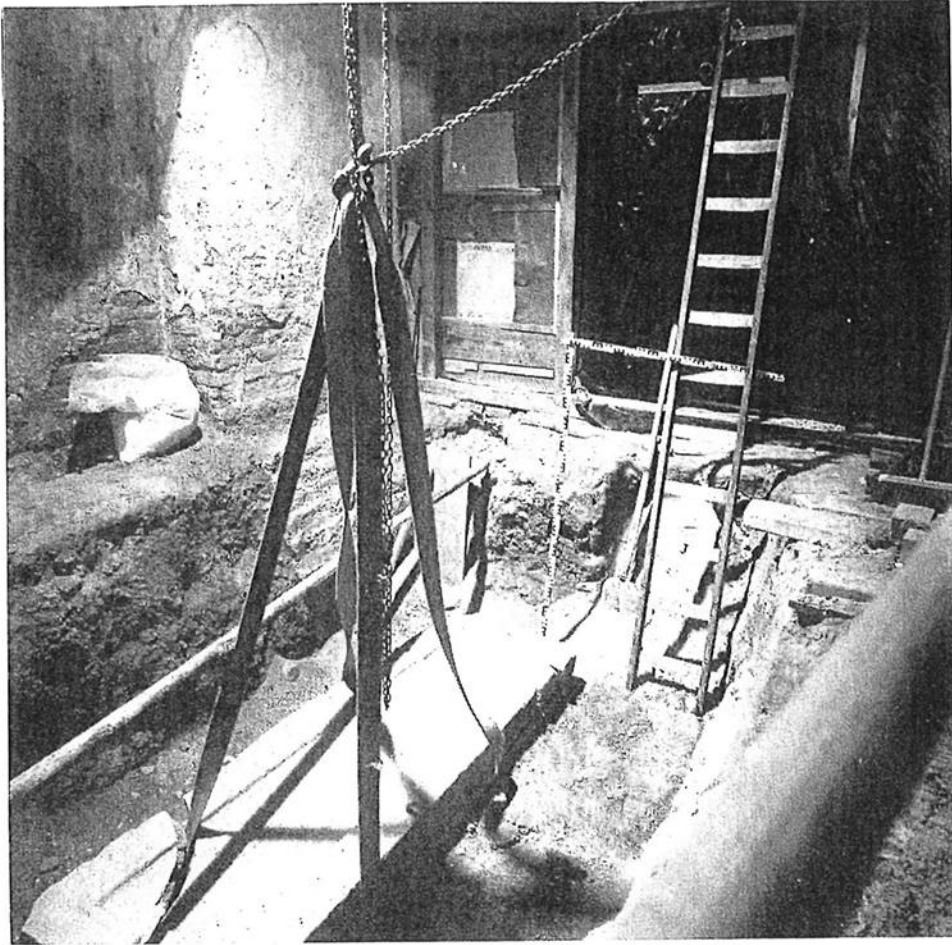
Tot slot verdient het muntje, dat bij de opgraving in de toren te voorschijn kwam, onze aandacht omdat het van groot belang is voor de datering van één en ander. Het is een zilveren muntje dat volgens drs P.W. Jacobi van het Koninklijk Kabinet van Munten, Penningen en Gesneden Stenen in Den Haag een penny is van het zg. longcross-type dat onder het bewind van koning Henry III van Engeland (1216-1272) in de jaren 1247-1272 door de munter Willem te Londen is geslagen. (Afb. 35). Volgens drs Jacobi waren dergelijke pennies (sterlingen) ook in ons land in omloop doch tot nu toe zijn er slechts hoogstzelden in de bodem terug gevonden. Wel kwamen in Haarlo, dichtbij de Duitse grens, in 1980 een groot aantal (meer dan 500) in één vondst te voorschijn.

Deze pennies zijn zeker tot het einde van de 13e eeuw in gebruik geweest. In hoeverre ze ook in de 14e eeuw in gebruik waren is, door gebrek aan vondsten, niet met zekerheid te zeggen. Maar een datering na 1300 lijkt niet waarschijnlijk.

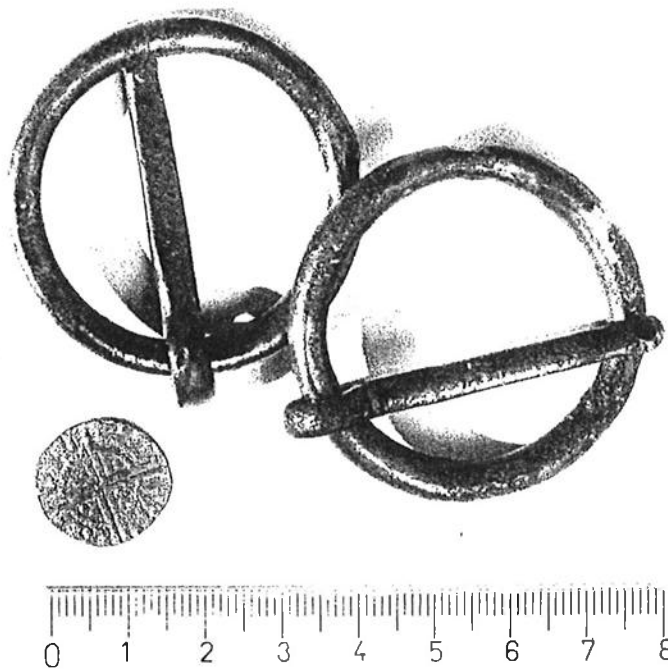
Conclusies. Wat kunnen we nu op grond van het voorgaande reconstrueren? In de loop van de 12^e eeuw is de sarcofaag dichtbij het toen bestaande zaalkerkje geplaatst op het schone zand, zonder ingegraven te worden, naast een aantal bestaande graven. Vermoedelijk viel dit ongeveer samen met een herbouw of verbouwing van het tufstenen zaalkerkje, waarbij tevens het vloerniveau ca 55 cm (de hoogte van de sarcofaag + deksel) verhoogd is. Dit kunnen we

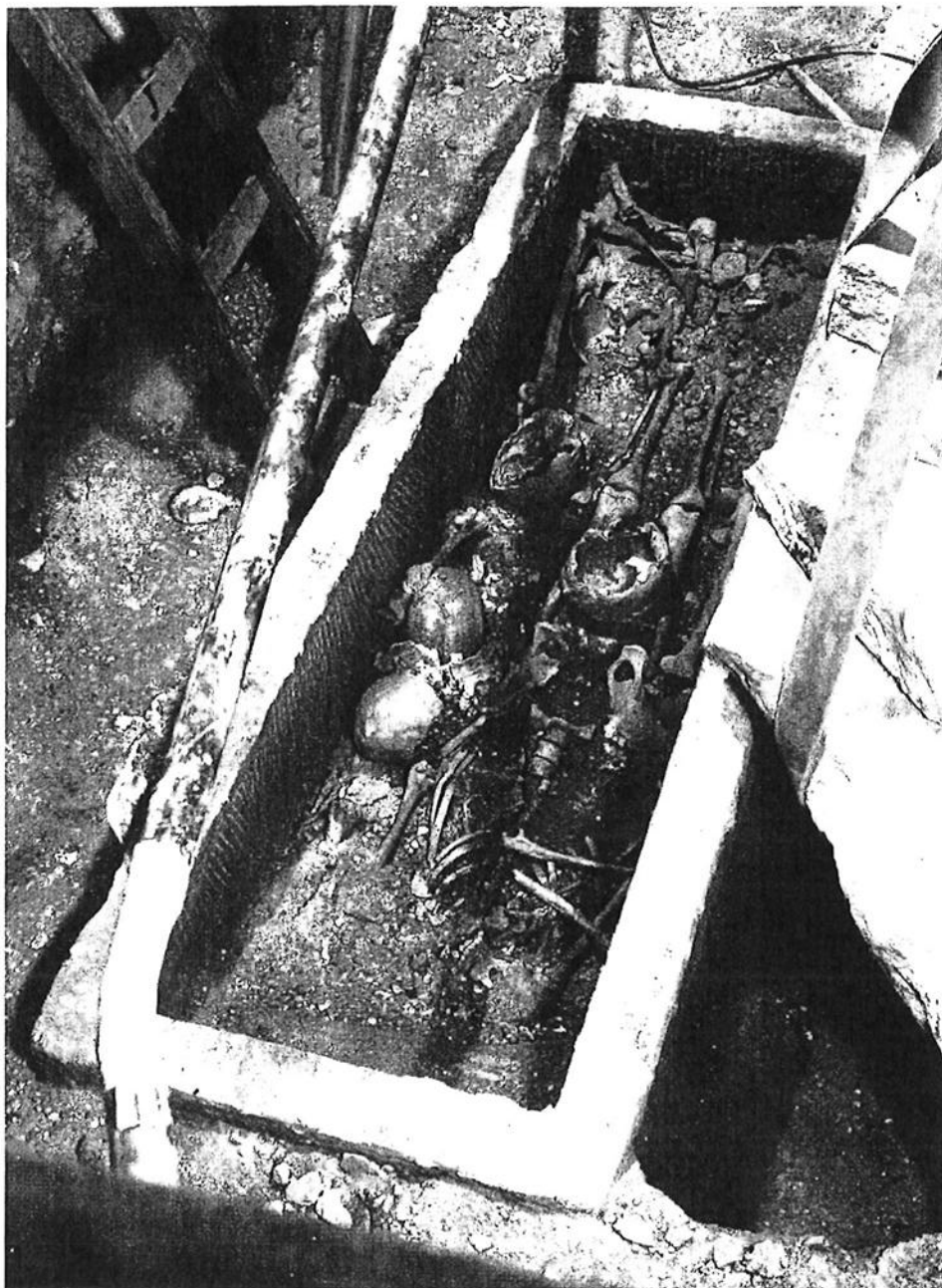
Afb. 33. Buurmalsen C. Links: deksel (met vlak verdiept middenveld) op de kist. Rechts. De 'vrije' lange zijwand, gezien van opzij. Tekeningen. Heinsbroek, za 10-9-2011.

Afb. 34. Buurmalsen C, gevonden ca 70 cm onder het maaiveld in de noordoostelijke hoek van de onderste torenruimte, in 1984 op het punt omhoog getakeld te worden. Foto: D.S. van Dorser Keus. Bron: Mazzola, 1991, blz. 27.

Afb. 35. Monniksgespen en een Engelse penny (een muntje) geslagen tussen 1247 en 1272, gevonden op het sarcofaag(deksel) Buurmalsen C. Foto: Wim Mazzola. Bron: Lammers, S., blz. 77.

Afb. 36. Bij de opgraving in 1984 van Buurmalsen C bleek er een verzameling botten in voor te komen waaronder een viertal schedels. De kist bevindt zich nu nog in de torengrond waarin hij werd aangetroffen. Foto D.S. van Dorsen Keus, Utrecht. Bron: Buurmalsen Belicht, 1991, afb. 4.1, blz. 74.

concluderen uit de laag grond vermengd met mortel precies tot aan de bovenrand van het deksel. En het feit dat er nauwelijks tufsteen in deze laag aangetroffen werd, wijst er op dat men de tufsteen opnieuw gebruikt heeft. Dergelijke steen die immers uit Duitsland aangevoerd moest worden was duur in die dagen. Nadat de sarcofaag vijfmaal voor een bijzetting gebruikt was – en gezien het feit dat men de beenderen van de voorgangers netjes aan het voeteind stapelde, zodat het stoffelijk overschot volledig vergaan geweest moet zijn, moet dit toch wel een periode van zo'n 50 à 100 jaar in beslag genomen hebben – is het kerkgebouw door een zware brand getroffen. Hierop wijst namelijk de brandlaag die zowel op het sarcofaagdeksel als de naaste omgeving lag.

Maar de vondst van het muntje boven de brandlaag is een aanwijzing dat deze brand vermoedelijk nog in de 13e eeuw plaats vond. Daarna – eind 13^e eeuw en in de 14^e eeuw – toen de sarcofaag niet meer gebruikt werd, is ook boven de sarcofaag en omgeving begraven (bronzen gespen), waardoor het niveau allengs hoger kwam te liggen. In de 15^e eeuw is dan de toren gebouwd.

Tot zover het artikel van Lammers, 1991. Er wordt nog wel een viertal boeken in de **Literatuur** genoemd, namelijk Beaufort, R.F.P. en H.M. van den Berg, 1968, Halbertsma en Lammers, 1983, Lammers, 1985 en Martin, H., 1957, waarbij bij dit laatste wordt opgemerkt dat dit boek niet in alle opzichten even betrouwbaar is.

Omdat de gangbare meningen over sarcofagen, hun indeling en wat er van hun gebruik vermoed wordt goed onder woorden wordt gebracht, nemen wij dit stuk hier zonder veranderingen en integraal over. (Wat niet wil zeggen dat schrijver dezes het in elk opzicht geheel met dhr Lammers eens is, maar voor het merendeel en voor de hoofdzaken wel).

Buurmalsen D. De trapeziumvormige altaarsteen, nu in het zuidwestelijke deel van de vloer van het torenportaal van de kerk van Buurmalsen. Afb. 20, 40, 41 en 42.

Tegenwoordig bedekt door enkele stevige vloerkleden ligt er ongeveer in het midden van de vloer van het torenportaal, nogal westelijk, een trapeziumvormige plaat van rode (bont)zandsteen die in zijn hoeken ingekraste wijdingskruisjes draagt en dus een altaarsteen is geweest in de katholieke tijd van deze kerk. Afb. 40, 41, en 42. Hij is ongeveer 170 cm lang, aan het hoofdeinde ongeveer 90 cm breed en aan het voeteneinde ongeveer 70 cm. Alles gemeten alsof de kleine hoekbeschadigingen er niet geweest zouden zijn. Van een in de linkerbovenhoek liggend klein los afgebroken hoek stukje dat nu nog in situ ligt moet gevreesd worden dat het bij een volgende verplaatsing verloren zal gaan. Aan de linkerzijkant is een diepe beschadiging in de vorm van een driehoek met een basis van ongeveer 48 cm en een hoogte van ongeveer 12 cm. Het oppervlak is mooi horizontaal vlak gemaakt, overal komen lichte kapspoortjes voor. De wijdingskruisjes in de vier hoeken zijn meer ingekrast dan ingehakt en lijken dus secundair aangebracht.

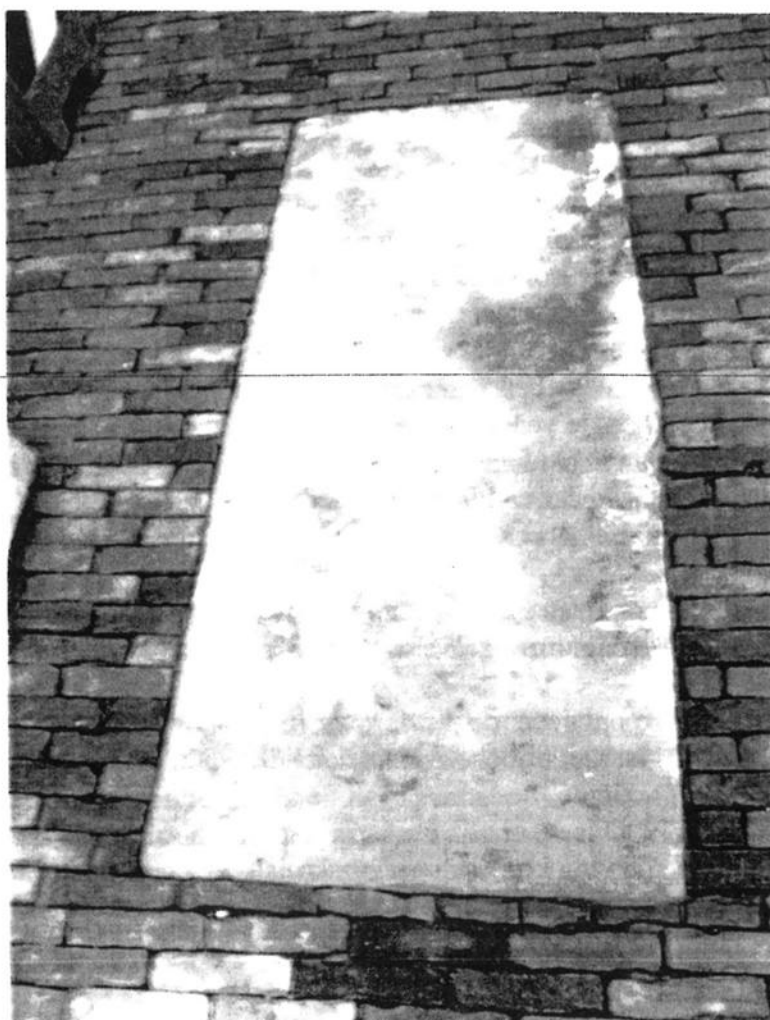
Voor de herkomst zie de opmerking na Buurmalsen G.

Buurmalsen E. Een trapeziumvormige altaarsteen, nu in het noordoostelijke deel van de torenruimte gelegen. Afb. 37, 38 en 39.

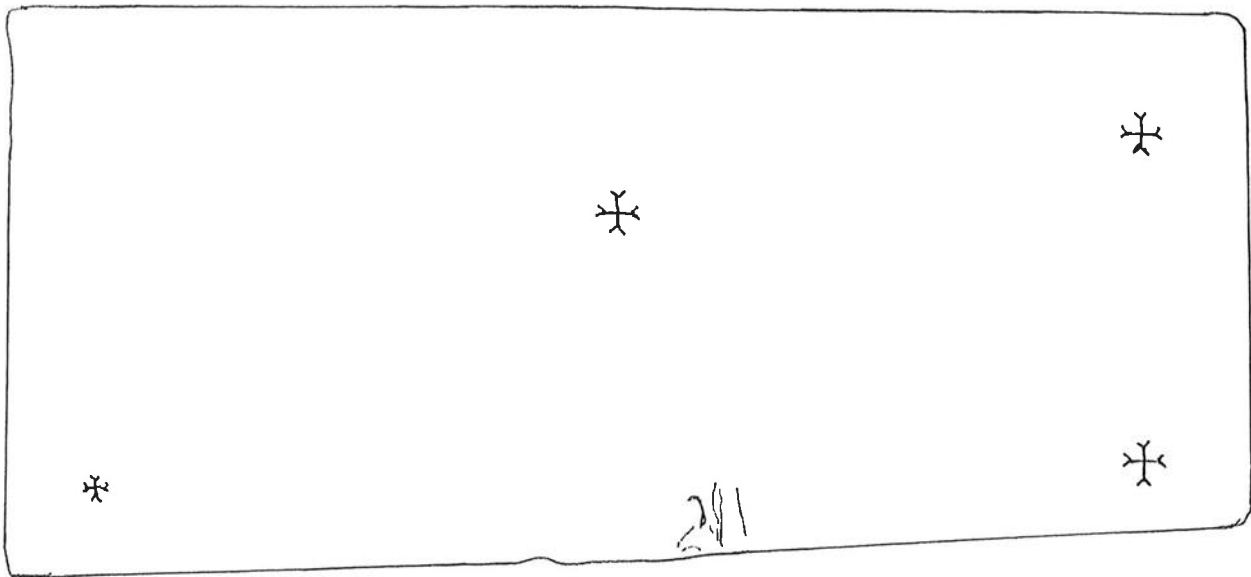
Op zo ongeveer de plaats waar in 1984 de vondst/opgraving plaats vond van Buurmalsen C (de kist met bijbehorende deksel die nu in de zuidoosthoek van de torenruimte staat, afb. 34) ligt nu in de 'bestrating' van de torenruimte een iets trapeziumvormige altaarsteen, afb. 37, 38 en 39. Ongeveer 165 cm lang, aan het 'hoofdeinde' 75 cm breed en aan het 'voeteneinde' 68 cm. Zo vlug kon één wijdingskruisje niet gezien worden, er zijn er dus maar vier gezien.

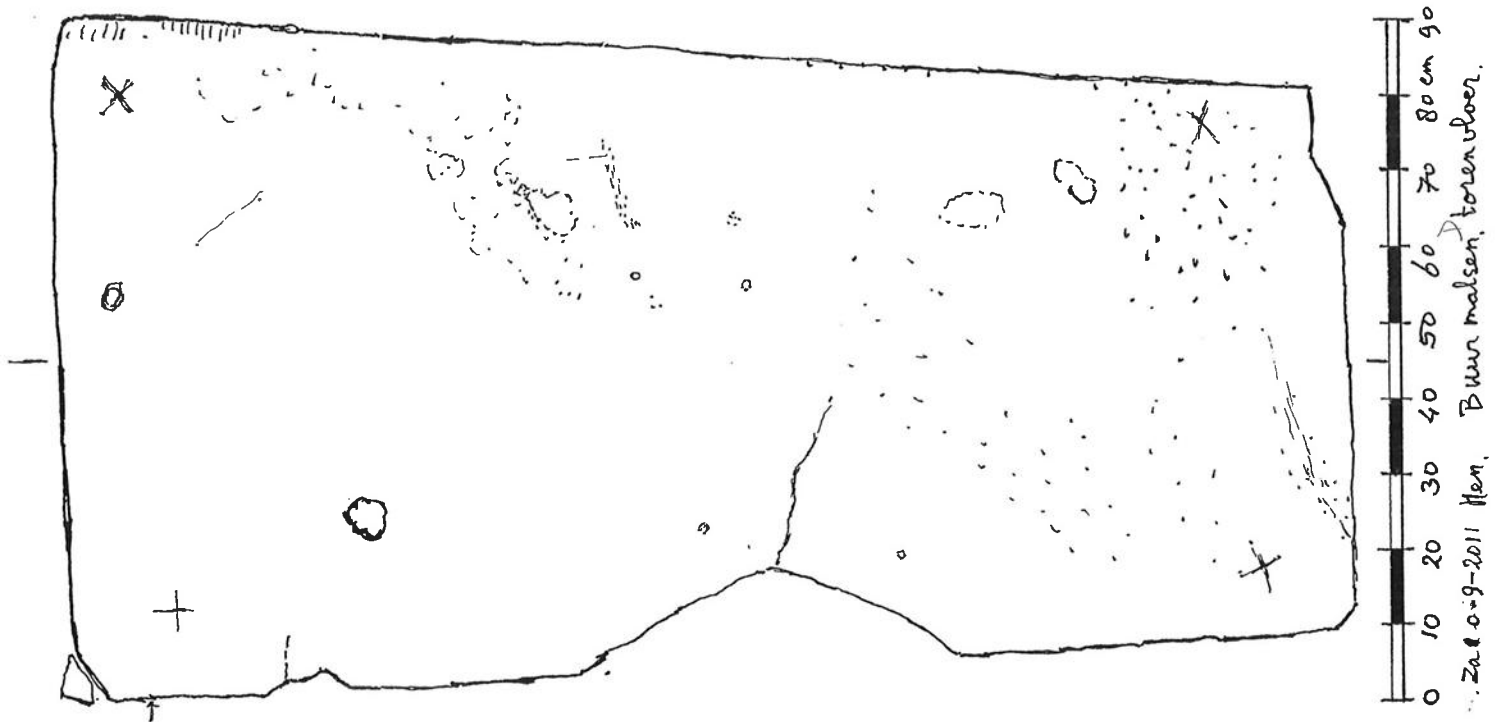
Afb. 37. In de vloer van de noordoostelijke hoek van de onderste torenruimte ligt tegenwoordig een altaarsteen: Buurmalsen E. Gezien naar het oosten. Foto d 7543, za 8-9-2012.

Afb. 38. Rechts. De altaarsteen in de vloer van de onderste torenruimte in de noordoostelijke hoek: Buurmalse E. Foto d 7546, za 8-9-2012.

Afb. 39. Buurmalsen E naar hoofdmaten. Altaarsteen nu in de noordoost hoek van de onderste torenruimte. Blijkbaar ontbreekt één wijdingskruisje. Tekening Heinsbroek, za 8-9-2012.

Afb. 40. Buurmalsen D, nu in de vloer van de onderste torenruimte aan de westkant. Vlak oppervlak. Tekening Heinsbroek, za 10-9-2011.

Afb. 41. Buurmalsen D, westelijk
in de onderste toerenruimte. Gezien
naar het westen.

Foto d 6099, za 10-9-2011.

Afb. 42. Buurmalsen D. Wijdingskruisje in de huidige zuidoost hoek. Foto d 6106, za 10-9-2011.

Buurmalsen F. Trapeziumvormige altaarsteen, nu in de vloer van het koor (wat meer naar het westen dan G). Afb. 11, 15, 16 en 17.

Ook in de vloer van de kooruimte van de kerk van Buurmalsen ligt een mooie rode (bont)zandstenen trapeziumvormige altaarsteen met de gebruikelijke vijf wijdingskruisjes. Lang ca 165 cm, hoofdeinde iets meer dan 77 cm breed, voeteneinde 67 cm breed. De wijdingskruisjes zijn klein maar fijn en zeer duidelijk. Let er op dat de tekening afb. 15 is gemaakt naar de in deze tekst opgegeven hoofdmaten en aannemend dat de steenplaat symmetrisch is.

Zie over de herkomst wat gezegd wordt na Buurmalsen G.

Buurmalsen G. De wat kleinere altaarsteen, praktisch rechthoekig (dus niet trapeziumvormig) die nu ook in de vloer van het koor ligt, wat meer naar het oosten dan Buurmalsen F). Afb. 11, 12, 13 en 14.

Deze oude altaarsteen is niet trapeziumvormig en niet compleet. Hij ligt iets meer naar het oosten dan Buurmalsen F in de vloer van het koor. Er zijn in de rechterhoeken twee wijdingskruisjes en meer naar links, op een plaats die gebruikelijk is voor het centrale wijdingskruisje, bevindt er zich één. Naar links toe zal de (altaar)steenplaat dan ook afgebroken zijn. Die linkerkant is ook gedeeltelijk schuin door een grote afgebroken linker onderhoek. Waarmee het ook logisch is dat het wijdingskruisje in de linker onderhoek ontbreekt. In de linkerbovenhoek ontbreekt echter ook zo 'n kruisje. Dit wordt echter logisch als we de afstanden tussen de wel aanwezige rechterhoekkruisjes vergelijken met het ene kruisje in het midden. Dan is de afstand daarvandaan naar links te klein. Dus links is een hele rand ontbrekend.

Verder is deze steenplaat lang, bovenaan 134 cm en onderaan 119 cm (door de ontbrekende hoek) en breed: rechts 63 cm en links (gemeten waar de hoek nog niet is afgebroken) 64 cm. Hij is dus nauwelijks trapeziumvormig, eerder praktisch rechthoekig.

Hoewel rechthoekige grafplaten voorkomen (en niet eens zo zeldzaam zijn) is, ook afgaande op de veel kleinere maat, dit waarschijnlijk geen hergebruikte 12^e eeuwse trapeziumvormige grafplaat maar een authentieke altaarsteen..

Over de herkomst van de drie altaarstenen Buurmalsen D, F en G kan alleen gezegd worden dat dhr Mazziola, de restauratiearchitect, zich, hem daarnaar gevraagd hebbend, vaag kon herinneren, dat zij her en der in de kerkvloer verspreid lagen. En na de restauratie op de genoemde plaatsen in de vloer van de toren en het kerkkoor een plaatsje hebben gekregen.

Buurmalsen H. De stukken in de vloer vóór de westingang van de toren. Afb. 4, 5 en 6.

Aan de buitenkant van de kerk van Buurmalsen liggen in het plaveisel vóór de westelijke huidige toreningang een paar stukken rode (bont)zandsteen die mogelijk delen zijn van oude grafplaten. Afb. 5 en 6. Van het uit twee delen bestaande stuk vlak vóór de ingang is de gezamenlijke lengte ca 140 cm en de grootste breedte ca 63 cm. Hoewel allerlei hoeken en insnijdingen voorkomen waren dit mogelijk de maten van een min of meer vlak geheel. Het uit enkele onregelmatig gevormde stukken bestaande meer naar het westen liggende deel is grof gezegd 130 x 60 cm. Wat hiervan de oorspronkelijke maten waren blijft onduidelijk. Vooral de laatste stukken zijn meer uit volledigheid genoemd dan omdat het zulke duidelijke restanten van oude grafplaten vormen.

Buurmalsen's kerk met name in de (ruim te nemen) 12^e eeuw.

Aan het artikel van Mazzola, 1991, De restauratie en bouwgeschiedenis van de kerk, in Buurmalsen Belicht (= hfdst. I, blz. 13 t/m 45) kunnen veel gegevens over genoemd onderwerp worden ontleend. Er wordt daarbij uitgegaan van de bouw van een (tuf)stenen kerk in Buurmalsen rond 1100. Het was in oorsprong een eenvoudige rechthoekige Romaanse zaalkerk, twee maal zo lang als breed, buitenwerks 15,82 x 8,87 m, binnenwerks 14,30 x 7,35 m.³⁾ Afb. 10. De muren waren opgetrokken in zogenaamd kistwerk, dat wil zeggen dat de buitenste en binnenste laag tufstenen keurig in goed op elkaar aansluitende lagen waren gemetseld maar dat zich daartussen een gestorte massa bevond van onder andere brokken steen, keien en mortel die een soort 'vulling' vormden. Resten van dit 'kistwerk' uit de genoemde schiphoeken zijn tot heden aan toe zichtbaar. Bijvoorbeeld de rand tufsteen in de westmuur van de huidige kerk die aansluit op de huidige zuidmuur van de toren. (Iets van deze rand is te zien in afb. 3).

Het koor (van tufsteen) dat schematisch in afb. 10 is ingetekend heeft in elk geval wel de aangehouden breedte gehad: 6,20 m. Omdat er tijdens de laatste restauratie geen noodzaak bestond de vloer van het koor open te maken is er geen archeologisch onderzoek naar de (eventuele) resten van het vroegere koor geweest. En hebben wij hierover dan ook geen andere informatie dan dat die er aangebouwd tegen het oostelijke einde van het schip was. Ook het tijdsverschil tussen het bouwen van het schip en dit koor is om deze reden niet bekend, zo die er al geweest is.

Er is een kleine kans dat er onder dit vroege koor een crypte is geweest. En dat Buurmalsen A als deksel diende voor een daarin opgestelde kist waar Buurmalsen B (als wanddeel) deel van uitmaakte. In de omgeving gevonden kleine romaanse getordeerde zandstenen kolommetjes zouden bij die crypte gehoord hebben.

In het begin van de 14e eeuw is de kerk uitgebreid met twee zijbeuken, één aan de noordkant en één aan de zuidkant. Hiertoe werden de oude schip – lengte muren volledig vervangen door een rij van vier nieuwe kolommen zoals die er nu nog staan. Afb. 11.

Net zoals toen materiaal uit de zijmuren (tufsteen) is hergebruikt in de nieuw te bouwen kolommen, zo zijn ook later op allerlei plaatsen allerlei (bakstenen) herstellingen 'ingeboet'. De toren die nu aan de westkant tegen het schip staat is in het begin van de 15^e eeuw gebouwd. In de tijd van het ontstaan van deze kerk was er mogelijk geen toren of er zijn geen sporen van terug gevonden. Mede afgaande op de beschrijvingen van de grondopbouw bij het opgraven van de kist Buurmalsen C in 1984 zal de sarcofaag geplaatst zijn net buiten de toenmalige kerkomtrek (afb. 10) op het toenmalige maaiveld. En werd toen de grond rond de westkant van de kerk tot de hoogte van de sarcofaag + deksel opgehoogd. En was dit gedurende lange tijd het oppervlak van de aarde rond de kerk.

Begin 16^e eeuw werd het huidige koor met sakristie tegen de kerk gebouwd.

Een beeld van dit geheel uit iets later tijd, 1750, biedt afb. 2, een tekening van Jan de Beyer.

Uit de tijd erna komen herstellingen voor van bijvoorbeeld water-, storm- en oorlogsschade.

De grote restauratie in de laatste tijd was echter die eindigde in 1989. Ter gelegenheid hiervan werd in 1984 de kist Buurmalsen C (+ deksel + inhoud) opgegraven. En na afloop werd het boekje Buurmalsen Belicht in 1991 geschreven waarin veel over de geschiedenis werd opgenomen en ook het een en ander te vinden is van ~~en~~ de in deze studie speciaal belichte stukken van rode (bont)zandsteen.

Besluit.

Er zijn nog diverse kwesties die uitgebreider behandeld zouden kunnen worden. Het gebruik van rode (bont)zandsteen bij recente restauraties (zie bijvoorbeeld afb. 7, 8 en 9) berust niet altijd op een goede voortzetting van dit gebruik in vroeger eeuwen. Maar het wordt tijd om deze studie af te ronden.

En intrigerend blijft de vraag wie er in deze kostbare bijzettingen oorspronkelijk zijn bijgezet. Zoals het beeld van het kerkinterieur in de tijd veranderd, (afb. 18 en 19), zo veranderde ook de manier waarop elitebegravingen in opvolgende eeuwen plaats vonden. En het blijft lastig om, redenerend vanuit onze tijd, er achter te komen wie er als persoon in een sarcofaag of onder een grafplaat in de 12^e eeuw zijn bijgezet. Mogelijk belangrijke dienaren van de kerk uit de 12^e eeuw? Mogelijk de eerste eigenaren van de kerk? Ook wat dit laatste betreft is er nog veel uit te zoeken. Zo is de eerste eigenaar waarvan we in geschriften het een en ander terug vinden, 'het kapittel van St Pieter' te Utrecht. Van hen zijn er wat dit betreft gegevens bekend vanaf ca 1216 tot de Franse Tijd. Henderikx, 2001, schrijft bijvoorbeeld dat er van 28 mei 1215 een bevestigingsoorkonde is van Paus Innocentius III waarin deze het kapittel van de St Pieterskerk in Utrecht bevestigd in zijn bezittingen zoals de kerk en de tienden te Malsen. Dezelfde bevestiging komt voor in een oorkonde van dezelfde Paus van nog geen jaar later (5 febr. 1216). Reflecterend over zulke bevestigingen binnen één jaar van ogenschijnlijk hetzelfde, dat overigens toch weer anders omschreven wordt, blijkt er toch een verschil tussen te bestaan. De lijst van 1215, die een stuk korter is dan die van 1216, blijkt namelijk te slaan op de goederen van de proost en de deken en de kanunniken van het kapittel van St Pieter. De lijst van 1216 slaat alleen op de goederen van de deken en de kanunniken van dit kapittel. Omdat 'Malsen' in beide lijsten voorkomt behoort het tot de goederen van de deken en de kanunniken van het kapittel van St Pieter, maar behoort het niet tot de goederen van de proost van dit kapittel. Later blijkt dit 'verschil' ook te gelden van de kerken van Geldermalsen en Buurmalsen.

Het is waarschijnlijk zeer de moeite waard zo allerhande geschiedkundige zaken precies uit te zoeken. Voor een documenterende beschrijving van 12^e eeuwse elitebegravingsresten gaat dit echter te ver en kost het ook te veel tijd. Mocht iemand dit soort zaken echter kunnen en willen aanvullen: naam en adres van de schrijver komen voor aan het einde van deze bijdragen.

Noten.

- 1) Buurmalsen Belicht, 1991, blz. 20 en 76.
- 2) In cursief is overgenomen uit: Lammers, S., 1991, blz. 72 t/m 78.
- 3) Naar 'Buurmalsen', in Beaufort en van den Berg, 1968.

Literatuur.

Beaufort, R.F.P. de, en H.M. van den Berg, 1968. De Nederlandse Monumenten van Geschiedenis en Kunst. Deel III, de provincie Gelderland, 1ste stuk: De Betuwe. Den Haag. Hierin 'Buurmalsen', van blz. 131 t/m 136.

Belonje, Dr Mr J., 3^e druk 1943. Steenen Charters (Oude grafstenen). Allert de Lange, Amsterdam. Heemschut - serie deel 8.

Blanc, P.M. le, en anderen, 1991. Buurmalsen belicht. Fragmenten uit de historie van kerk en dorp. Buurmalsen. (Lammers, S., 1991 en Mazzola, W.A., 1991 uit onderstaande literatuurlijst zijn artikelen in dit werk).

Halbertsma, H., en S. Lammers, 1983. In: Bulletin KNOB, jaargang 82, blz. 40/41.

Henderikx, P.A., 2001. De bisschop van Utrecht en het Maas-Merwedegedebied in de elfde en twaalfde eeuw. In Land, water en bewoning. Hilversum. Verloren, blz. 38 t/m 62.

Lammers, S., 1985. Graven naar graven. Graftypen uit de eerste vijf eeuwen christendom in Friesland. In: 3^e publikatieband "Alde Fryske Tsjerken". Blz. 205.

Lammers, S., 1991. De sarcofagen en graf- en altaarstenen. In: Buurmalsen belicht. Fragmenten uit de historie van kerk en dorp. Buurmalsen. Blz. 72 t/m 78.

Martin, H., 1957. Vroeg - middeleeuwse zandstenen sarcofagen in Friesland en elders in Nederland. Drachten.

Mazzola, W.A., 1991. De restauratie en bouwgeschiedenis van de kerk. In: Buurmalsen belicht. Fragmenten uit de historie van kerk en dorp. Buurmalsen. Blz. 13 t/m 45.

P.G. Heinsbroek, Johan Westerweelstraat 49, 3132 BB Vlaardingen. T 010-434.98.08.
Email heins18@planet.nl. Concept: Ma 4-8-2014.